B 1427

TANULMÁNYOK A GEOPONIKA CIMÜ

BIZÁNCI MEZŐGAZDASÁGI ENCIKLOPÉDIÁHOZ

Borsos Márta

1977.

B 1427

I. A Geoponika keletkezéstörténetének a problematikája.

II. A Geoponika Prooimionja és I. könyve magyar átültetésben.

III. Kommentár a leforditott szöveghez.

IV. Exkurzus a Prooimion §9-nek egy irói stiluseszközéről.

V. Megjegyzés Geop. I.7 egy passzusának értelmezéséhez.

VI. Jegyzetek az I, IV, V. részhez.

VII. Párhuzamos helyek és rokonszövegek a Geoponika egyes részleteihez. /W. Gemoll adatainak áttekinthető elrendezése/.

I. A Geoponika keletkezéstörténetének a problematikája

Európa több könyvtárában illetve kézirattárában lelhetők fel olyan kódexek, amelyek azt a művet /vagy annak részleteit/ tartalmazzák görög nyelven, amelyet a klasszika-filológia tudományában rendszerint Geoponika címen említenek. A bizánci mezőgazdaság ágait 20 könyvben tárgyaló excerptum-gyüjtemény jelen redakciójában Konstantinos Porphyrogennetos császár ösztönzésére és pártfogása alatt, a X. század közepén keletkezett. /Ismeretes ennek a bizánci uralkodónak az a nagyszabású kezdeményezése, hogy a régi görög irodalom leghiresebb alkotásaiból egy-egy tárgykörbe tartozó részleteket kivonatoltatott. Igy például a követjárásokról szóló fejezeteket történetiróktól, a hadicselekről szólókat ugyancsak historikusoktól. Ebbe a vállalkozás-sorozatba illeszkedik bizonyos értelemben a Geoponika is./ A szöveg ma mérvadónak számító kiadása[1] e kéziratok közül hármat tekint a legfontosabbnak. Ezek a következő könyvtárakban a következő számok alatt lelhetők fel:

F = Codex Florentinus Mediceus Laurentianus Graecus LIX 32 /Ez a XI. századi kézirat a mü szövegét csonkitatlanul tartalmazza/

1 = Codex Florentinus Mediceus Laurentianus Graecus XXVIII 23/ A kézirat XIII. századi; helyenként

hézagosan, a könyv-sorrendet nem mindenütt megőrizve tartalmazza a Geoponika szövegét/.

M = Codex Venetus Marcianus Graecus 524. /A kézirat a XIV. századból való; a mü szövegét erős csonkulásokkal tartalmazza/.

Az F kézirattal rokon, vele egy családba tartozó kéziratok közül Beckh a következőket használja esetenként - nem minden varia lectiora kitérően, mint F M L esetében:

C = Harleianus 1868 /Cottonianus mutilus/

H = Harleianus 5604

A következő kéziratot csak egészen kivételes esetben használja Beckh kiadása, nevezetesen, amikor a C L és M kódexek megfelelő részlete a XIX. és XX. könyvekben hiányzik, és F H olvasata egymástól különbözik:

M = Codex Venetus Marcianus Graecus 294

Az M kódexszel egy családba tartozó, és a Beckh-féle kiadásban csak válogatás-szerüen felhasznált olvasatú kézirat:

P = Palatinus 207

A L kódexszel rokon volt egyike azoknak a kéziratoknak, amelyekből egy ma Berlinben őrzött Geoponika-kódexet kompilált egy XVI. századi másoló. Ennek különböző kéziratokból összeállitott kötetnek a jelzése:

B = Codex Graecus Phillippicus Bibliothecae Regiae Beroliensis 150 /1564 Phillips/

Ennek a kéziratnak az olvasatait Beckh kiadásának az előszavában hozza erősen válogatva; a kéziratról csak szövegmegállapitás lezárta után szerzett tudomást.[2)]

A szöveghagyományról szólva meg kell említenünk néhány forditást is. Egy közülük szir nyelvü. Szövegét P. de Lagarde adta ki.[3)] Ennek a VIII. vagy IX. századi kéziratban megőrzött Geoponika-változatnak az előképe a berytosi Vindanius Anatolius által a IV. században összeállitott mezőgazdasági gyüjtemény volt,[4)] a Geoponika egyik fő forrása, - amelyből a feltételezések szerint[5)] Sergius Resainensis készitett a VI. században szir forditást. A de Lagarde által kiadott szöveg a Sergiusnak tulajdonitott verziót bizonyos változtatásokkal, sok esetben csak kivonat-jelleggel közvetiti számunkra. E szir szöveg jelölése Beckh kiadásában:

S = Versio Syriaca Vindanioni

A Geoponika örmény változata a mü arab forditása alapján, feltehetőleg a XII. században készült. Kiadása G. Alisan nevéhez füződik.[6)]

A Beckh által nem használt görög kéziratok mellett a mü szövegének helyreállitásában egy esetleges ujabb kiadásban a legnagyobb szerepe a Geoponika eddig kellően még nem vizsgált arab forditásainak, illetve arab szerzőknél fennmaradt részleteinek lehet.

Egy Hagi Chalfatól származó - gyakran idézett hely a mü négy arab és egy perzsa forditását emliti.[7)]

Ezek közül a forditások közül szinte kizárólag Kosta IX. századi munkáját használták - elsősorban forrás-elemzés céljaira - a kutatók.

A 923-ban meghalt Rhases Continensének néhány helyén Costus /Costes, Costa/ neve alatt, Ibn Alawam mezőgazdasági gyüjteményében[8] pedig a Costus, Junius, Cassius vagy Cassianus névformák kiséretében szerepelnek Geoponika-helyek.

A Geoponika praktikus kézikönyv-jellegéből következik, hogy összeállitásánál a tartalmi teljességre való törekvés, és nem az irodalmi igény szempontja dominált. Végső soron erre vezethető vissza a tanulmányozását rendkivül megnehezitő tény, a vele közvetlenül kapcsolatos források hiánya. A vizsgálat számára szinte kizárólagos alapul a münek és verzióinak a szövege szolgál; az ezekből nyert szükös adatok képezik a Geoponika irodalmában olyan gyakori hipotézisek reális magvát.

A Geoponika-kutatás - minden szempontból kielégitően megoldottnak máig sem nevezhető - alapproblémája: összeállitója kilétének, az általa felhasznált források eredetének a megállapitása, a Prooimionban az ὦ δικαίοτατε δέσποτα Κωνσταντῖνε, τὸ τερπνὸν τῆς πορφύρας ἀπάνθισμα fordulattal megszólitott császár személyének azonositása.

Most következő áttekintésünkben a mü tanulmányozástörténetének főbb fázisait képviselő nézeteket ismertetjük.

Janus Cornarius véleménye szerint[9] a Prooimion cimzettje, a Geoponika esetleges összeállitója a 685-ben meghalt Konstantinos Pogonatos császár.

Mások, mint G. J. Vossius és H. Valesius Konstantinos Porphyrogennetos szerzőségét tartották valószinünek.[10]

Cassius Dionysius Uticensisnek tulajdonitották a Geoponika megszerkesztését Brodaeus és Antonius Mizaldus, Harduinus pedig a berytosi Vindanius Anatoliusnak.

A kéziratok egyrészében is szerzőként emlitett Cassianus Bassust tekintette összeállitónak a tudósok népes csoportja, igy Hadrianus Iunius, Ioachimus Camerarius, N. Rigaltius, Gesner, Barthius, Salmasius, Bodaeus. E nézet mellett foglalt állást Needham és Niclas is.

A Geoponikát összeállitó Cassianus Bassust Needham[11] a Hieroklés által a Hippiatrika Prooimionjában megszólitott Bassussal azonositja. Niclas Fabriciusnak Hieroklés Hippiatrika-szerzőségét cáfoló helyét idézve megjegyzi:[12] Hieroklés cimzettje és a mi Bassusunk aligha lehet egy és ugyanazon személy, mivel életidejük között jelentős az eltérés. -Niclas véleménye szerint a Geoponika összeállitása Konstantinos Porphyrogennetos uralkodásának az idejére esik; a müvet Constantinus[13] Bassus jegyzeteivel, a császár költségén és pártfogásával Konstantinápolyban adták ki.

W. Gemoll 1883-ban megjelent cikke[14] segédanyagául a mü Niclas

által kiadott példányának a Cod. Guelferbytanus 86-tal való két különböző kéztől származó kollációit, a Cod. Marcianus 524, Laurentianus XXVIII 23, Laurentianus LIX 32 kéziratok[15] kollációit, a Geoponika 1860-as, de Legarde általi kiadású szir verzióját és ugyancsak de Lagarde 1855-ös, e verziót ismertető tanulmányát, valamint Ibn Alawam gyüjteményét használta Banqueri 1802-es spanyol, majd Clément-Mullet 1864-67-es francia forditásában.

Gemoll a Geoponika idézési módja alapján csoportositotta a mü forrásait. Az igy kapott négy csoport /az első könyv forrásjegyzékében felsorolt források; a caput-feliratokban szereplő források; a caputokon belül emlitett források; hivatkozás nélküli források/ - közül az első kettőt - a szir verzióval való összevetés eredményeképpen - Anatoliusra vezette vissza.

A caputok szövegében szereplő idézeteknek egy helytől eltekintve nincs a szir verzióban megfelelőjük. Ebből arra következtetett Gemoll, hogy ezek az idézetek a két verzió közös alapjához a Geoponika összeállitója által csatolt kiegészitések.

Azon esetek tulnyomó részében is, ahol maga a Geoponika szövege nem emlit forrást, Gemoll a helynek más szerzőtől származó hellyel való rokonságát mutatta ki.

Az elemzésének eredményeképpen alapvető forrásnak adódó Anatolius[16] mellett véleménye szerint a következő közvetlen forrásokat használta még a Geoponika ösz-

szeállitója: egy paradoxographost, a progymnasmata-irók müveit, a 100 körül élt Aetiost, Aratos scholionjait, a II. század második felében alkotó Claudios Ailianost, valamint a névszerint is idézett Varro mellett Columellát és az idősebb Pliniust.

Gemoll Anatoliust Julianus császár egyik főminiszterével /magister officiorum/ azonositotta, aki 363-ban a perzsák elleni csatában Julianussal együtt esett el.[17]

A kézirati hagyományra,[18] valamint arra hivatkozva, hogy Ibn Alawamnál a Cassius és Cassianus névformák kiséretében szerepelnek Geoponika - részletek, Cassianus Bassus scholasticust nevezi a mü összeállitójának, megjegyezve, hogy amit biztosan tudunk róla, mindössze annyi, hogy scholasticusnak nevezték, és hogy volt egy fia. /A Cassianus Bassus nevét szerzőként emlitő kéziratok néhány könyvében az összeállitó Bassus nevü fiához szóló ajánlás található./[19] Ibn Alawam 1073 körül akotó forrás-irója, Hedjadj közöl először Cassianus nevére hivatkozva Geoponika-párhuzamokat. Gemoll ezt a Cassianust azonositja Cassianus Bassussal, munkásságát pedig azzal az indoklással teszi a X. század közepére, pontosabban 944-959-közöttre, Konstantinos Porphyrogennetos uralkodásának az idejére, hogy a 923-ban meghalt Rhases még nem ismerte, Hedjadj viszont már felhasználta.

Azt a tényt, hogy bizonyos caputok feliratában magának Cassianus Bassusnak a neve is szerepel forrásként, azzal magyarázza, hogy a gyüjtemény már nem eredeti

állapotában maradt ránk; egy későbbi másoló bizonyos változtatásokat hajtott végre rajta.

E. Oder Geoponika-tanulmányai Beiträge zur Geschichte der Landwirtschaft bei den Griechen cimmel az 1890-es évek végén jelentek meg.[20] Részletekig terjedő ismertetésüket a mü irodalmában elfoglalt - napjainkig megőrzött - kitüntetett helyük indokolja.

A Prooimion császári cimzettjét Konstantinos Pogonatossal vagy Konstantinos Kopronymossal azonositó véleményekkel szemben Niclas, Gemoll nézetét követve Oder is Konstantinos Porphyrogennetos személye mellett foglal állást; - hangsulyozva, hogy bár - mint uralmon levő császárok utódaiként születetteket - e két uralkodót is joggal illette meg a porphyrogennetos jelző, azaz a τὸ τερπνὸν τῆς πορφὺρας ἀπάνθισμα megszólitás, és mindkét császárt a tudományok pártfogójaként tartották számon -, az uralkodói kegynek köszönhetően felvirágzó, minden tudományterületre kiterjedő nagy reneszánsz említése másra, mint Konstantin Porphyrogennetos korára nem vonatkozhat.

Oder számára a császár tudománypártoló tevékenységét dicsőitő felsorolás[21] szolgált támpontul a Geoponika X. századi változata létrejöttének pontosabb datálásához. Feltételezhető, hogy az egyes tudományágak említése arra az időre már elkészült, vagy készülő kompilációkra utal; - ehhez a császár tudománypártoló tevékenységének teljes intenzitással már több éve

Juhász Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára SZEGED

kellett folynia. Konstantinos Porphyrogennetos császár egyeduralkodóként 944-től állt a birodalom élén. Oder - az e korszak kezdeti éveit kisérő belpolitikai nehézségek számitásba vételével - 950-959 közöttre datálja a Geoponika megszerkesztését, illetve az erről tanuskodó Prooimion létrejöttét.

Forrás-analizisének alapjául a Geoponika szövegében fellelhető auctor-idézetek szolgáltak.[22] Az általa is egyik fő forrásnak tekintett anatoliusi συναγωγὴ összeállitását a IV. századra teszi, Anatolius[23] személyének azonositása kérdésében viszont nem foglal állást. Az Illyricum praefectus praetorioi tisztét betöltő /346-360/, a Libanios leveleiben[24] szereplő Anatoliussal gyakran azonositott, Ammianus Marcellinus müvében is emlitett[25] berytosi jogtudósról szólva megjegyzi: amennyiben csakugyan ő lenne a mezőgazdasági kompiláció készitője, e munkát élete utolsó éveiben kellett végeznie. Az érdemeit méltató források között ugyanis egy sincs, amely egy ilyen jellegü összeállitás szerzőjeként emlitené.

A bizánci mü Anatoliushoz való viszonyának megállapitásához Oder a Geoponika két olyan helyéből indul ki, ahol feltételezése szerint magát Anatoliust idézi az összeállitó. XIII. 12. vizsgálata nem hozott számottevő eredményt, viszont XIII. 4. forrás-hivatkozásaiból a mü összeállitásának módszerére vonatkozóan messzemenő következtetéseket sikerült levonnia. Megállapitotta, hogy ez a caput Παξάμου lemma

dacára teljes egészében Didymostól származik. Anatolius neve §5 és §9-ben szerepel, az utóbbiban az ἐν τοῖς ἄλλοις ὡς ὁ Δίδυμος καὶ αὐτός megjegyzés kiséretében. Ezt a megjegyzést tekintette Oder a Geoponika összeállitása során követett módszer megfogalmazásának: feltételezve, hogy más közvetlen forrás nem állt rendelkezésére, a mü összeállitója Anatolius συναγωγὴ -ját és Didymos γεωργικὰ--ját használta kompilációja alapjául, egyikük adatait a másiktól származó adatokkal egészitve ki.

A Geoponikában lépten-nyomon szembeötlő szerkesztésbeli következetlenségek, tartalmi ellentmondások, valamint az a tény, hogy magának Cassianus Bassusnak a neve is megtalálható egyes caputok cimében, vezette Odert arra a feltevésre, hogy a münek általunk ismert formájában Cassianus Bassus munkája késői átdolgozásának kell lennie.

Az M kódex VII-IX. könyveiben megőrződött, a Bassus-fiuhoz szóló ajánlás, amelyet annak bizonyitékaként értékel, hogy Cassianus Bassus a fiának ajánlotta a müvét, véleménye szerint eredetileg a Geoponika mind a 20 könyvében szerepelt, s a Konstantinos Porphyrogennetos-kori változat másolóinak hanyagságából került be e későbbi verzió egy-két fejezetébe.

Cassianus Bassus müködésének datálásához a σχολαστικός cim időben korlátozott használata nyujtott számára támpontot. Heraklios császár uralkodása idején változott a jogtudósok cime a korábbi σχολαστικός

helyett δικαστικοί, νομικοί, συμβολαιογραφοι, συνήγοροι, ρήτορες elnevezésre.

Ezen az alapon, és nevének "római" jellegére hivatkozva teszi Oder Cassianus Bassus tevékenységét a VI. századra. A Konstantinos Porphyrogennetos-kori változat készitője ezt - a közbeeső mintegy 300 év alatt erősen megrongálódott - művet dolgozta át és látta el a császárnak cimzett ajánlással. Az ő kezétől származónak tartja Oder a forrásismertetést és a szerzői lemmákat is.[26]

Oder tanulmányainak megjelenésével a mű keletkezésére vonatkozóan általa kidolgozott hipotézis vált a Geoponika-irodalom uralkodó elméletévé. Az ő felfogását ismertetik lényegében az ókortudomány két olyan nagytekintélyü kiadványának, mint a Handbuch der Altertumswissenschaftnak és a Handbuch der klassischen Altertumswissenschaftnak a Geoponika problémakörét tárgyaló - a századforduló évtizedeiben megjelent cikkei.[27]

A Geoponika-irodalom napjainkig érvényes, de komplex jellege miatt nehezen kiegyenlithetőnek tünő adóssága: mindeddig nem történt még meg a görög eredeti és szir, arab, örmény verzióinak egyidejü, átfogó vizsgálata. Áttekintésünket azoknak a tanulmányoknak az ismertetésével zárjuk, amelyek a mü verzióinak, vagy a mü és verziói viszonyának kézirati alapkon történő vizsgálata szempontjából tarthatnak érdeklődésre számot.

A Baumstark 1894-ben megjelent tanulmányában[28] Sergius Resainensis munkássága kapcsán ismerteti a Geopo-

nika szir verziójának létrejöttével, illetve a londoni kéziratból ismert e változatnak a görög mühöz, a Kosta-féle arab verzióhoz, Palladius munkájához való viszonyával kapcsolatos felfogását. Összehasonlitó vizsgálataihoz az arab verziót tartalmazó Cod. Bibl. Lugd. Batav. Arabico 192, és a szir változat szövegét megőrző Cod. Mus Brit. 14662 kéziratok anyagát használta.

A Geoponika arab forditását ismertető Hagi Chalfa - hely adatait elődeihez [29] hasonlóan Baumstark sem tartja teljes mértékben helytállónak: véleménye szerint Sergiust, Elias fiát /akit Sergius Resainensissel/, és Costust, /ákit Kostával, a IX. századi arab változat készitőjével azonosit/, Hagi Chalfa összetévesztette egymással: Anatolius művét Sergius perzsára, vagy - ámi az arab szövegben fellelhető jegyek, például szir hónapnevek alapján valószinübb, - szirre forditotta, és ebből készitette Kosta az arab verziót.

A szir változatot tartalmazó londoni kézirat szövege eredetileg 14 könyvből, Anatolius gyüjteménye viszont Photios tanusága szerint 12 könyvből állt. A szir verzió XIII. és XIV. könyvét Baumstark Sergius kezétől származónak tartja, aki - feltételezése szerint - a mezőgazdaság Anatoliustól mellőzött területeiről ilyen módon igyekezett tájékoztatást nyujtani. Véleménye szerint Sergius müve a következőket tartalmazta:

1. Anatolius művének verziója /Geop. Syr. II-XII/
2. "De generatione et medicina animalium" /Geop. Syr. XIII. 1-66./
3. "Paradoxa de cultura pomorum" /Geop. Syr.XIII. 67-74./
4. "Libellum de melle et pice" /Geop. Syr. XIV./

A XIII. könyv 67-74. fejezeteit leszámitva /ezek forrását nem sikerült megállapitania/, Baumstark a kiegészitő részeket is görög eredetiből származónak tartja. Geop. Syr. XIV. 1. Geop. Gr. XV. 7-tel mutat meglepő egyezést; a XIII. könyv 1-66. fejezeteinek a forrása pedig véleménye szerint συναγωγὴ -t összeállitó Anatolius állatgyógyászati jellegü müve volt. Ennek a hipotetikus münek - amely valószinü forrásaikként Apsyrtos állatgyógyászati tanait és Sextus Iulius Africanus κεστοὶ -át emliti - a töredékeit véli felismerni az arab verzió XIII-XX.könyveiben, továbbá a Geoponika, az arab verzió és a Hippiatrika egyező részleteiben is.

Anatolius mezőgazdasági összeállitását leghivebben a szir változat közvetiti számunkra. E művének a részleteit tartalmazzák Baumstark áttekintése értelmében az arab változat I-VII, XI, XII, könyveinek a Geoponikával, a szir verzióval, Palladiussal egyező részei, továbbá a Geoponika és Palladius közti egyezések is, - amennyiben bizonyitott, hogy Palladius nem latin szerzőktől meritett.

E. Fehrle a Geoponika verzióinak viszonyát minden

megelőző tanulmánynál gazdagabb párhuzamoshely-alapokon tárgyaló, de a mü csak egy részletének - lényegében az első könyvének, kiemelten I. 14-nek a vizsgálatára szoritkozó áttekintése 192o-ban jelent meg.[30] Vizsgálatának tárgyát a mü X. századi görög változata mellett ennek örmény, arab, szir megfelelője, Palladius művének ideillő párhuzamai, valamint a Beckh által a De Geoponicorum codicibus manuscriptis 9. és 269. oldalain említett, a Cod. Parisinus Regius 2313 f. 50r-en szereplő, Anatoliusnak tulajdonitott töredék képezte. A mü arab változatai közül a Cod. Lugduniensis 1277 /Cod. 414 Warn./ - tanulmányában A-val jelölt, - és a perzsa forditásból készült - általa B-vel jelölt Cod. 1278 /Cod. Warner 540/ kéziratok anyagát használta.

E két kódex összevetése eredményeképpen jutott J. Ruska arra a felismerésre,[31] hogy az arab forditások Kostus vagy Festus néven szereplő auctora Cassianus Bassus scholasticussal azonos.

Brockelmann 1896-ban megjelent cikke[32] az örmény verzió anonym szerző általi létrejöttét a XI. századnál későbbre datálja. E változat forrása véleménye szerint egy szirből készült - de a Kosta-féle verzióval nem azonos arab forditás volt. Fehrle Brockelmann nézetének birálata kapcsán részletesen ismerteti az örmény filológia álláspontját is, amelyet általánosan elismertnek nevez: eszerint az örmény forditás arab előzmény alapján a XII. században, leghamarabb 1160 után, Mechitar Heraci keze által készült.

A mü különböző verzióinak kapcsolata kérdésében Fehrle nézete Baumstark véleményétől lényeges pontban eltér.

A Baumstark által valószinünek tartott rokonsági kapcsolat az egyes verziók között:

Anatolius

1

Sergius szir forditása

1 1

Londoni szir kézirat Kosta arab verziója

szövege

Az ő megállapitása szerint azokon a helyeken, ahol a Geoponika és a szir verzió szövege lényeges pontban eltér, Kosta forditása a szir szöveggel mutat hasonlóságot.

A rokonsági séma Fehrle vizsgálatai alapján a következőképpen alakul:

Arab A verzió	szir verzió
1	1
Geoponika	örmény változat

A Geoponikához legközelebb tehát az arab A verzió szövege áll, a londoni kéziratban megőrződött szir változattal a legtöbb rokonvonást viszont az örmény forditás mutatja. Az örmény és a szir változat a gyüjtemény létrejöttének korábbi stádiumát képviselik. A Geoponika első könyve caputjainak párhuzamai e verzióban a későbbi könyvekben szerepelnek. Ennek alapján feltételezi Fehrle - és ezt látszik alátámasztani

az Ibn Alawamnál megfigyelhető hasonló elrendezés is, hogy Anatolius müve a Geoponika II. könyvének megfelelőjével kezdődött.-Baumstarknak a szir verzió 14 könyve létrejöttével kapcsolatos hipotézisét - amely szerint az utolsó két könyv Sergius kezétől származó kiegészités-, az arab változat előszavára hivatkozva - ahol Sergius 12 könyvből álló forditásáról történik említés -, Fehrle nem fogadja el.

A szir verziónak a londoni kézirat alapján feltételezett első könyve az ő véleménye szerint úgy jöhetett létre, hogy egy átdolgozó, akinek a rendelkezésére állt mind az Anatoliusra visszamenő eredeti, mind az a későbbi feldolgozás, amelyet az arab verziók mutatnak, a későbbi változatból átvett néhány általános tartalmú fejezetet, és első könyvként a mü élére helyezte. Fehrle lehetségesnek tartja, hogy ugyanez az átdolgozó csatolta a XIV. könyvet alkotó caputokat is a forditás végéhez.

A münek ezt a kibővitett változatát közvetiti számunkra az örmény forditás is, amely c. 332-vel, a szir verzió XIII. 66. caputjának megfelelőjével zárul.

Az Anatolios művéhez hasonlóan 12 könyvre osztott, de annál lényegesen bővebb A és B arab verziók alapja Fehrle véleménye szerint Cassianus Bassus munkája volt. A B változat szövege a fejlődés későbbi stádiumát képviseli; a Cassianus Bassus - által készitett és a Konstantinos Porphyrogennetos - kori változat között áll.

II. A Geoponika Prooimionja és első könyve magyar átültetésben

Bevezetés

1. Ez a hatalmas város sok más derék császárral is büszkélkedhetett, és ezeknek sikereit és erényeit mint valami nagyértékü kincseket mondhatta magáénak. Ám, hogy valaha is nálad jobb császára lett volna, ezt semmiképpen sem állithatná. S a te uralkodásodnál nagyobb sikereket nem mutathatna fel.

2. Te ugyanis csekélynek tartva a többiek alkotását, egyedül a keresztények első császárával szálltál versenybe; - Konstantinosról beszélek, - e város alapitójáról és védelmezőjéről, - őt nagy távolságra meg is előzted nagyszerü tetteiddel, győzelmeiddel, győzelmi jelvényeiddel és egyéb jeles érdemeiddel.

3. Amit vagy alattvalóid javára, vagy ellenségeid rémületére megcselekedtél, hosszú lenne végigvenni. Ez sok időt és hosszadalmas elbeszélést kivánna. De minő dolgokban fáradozol ma is, amik az életet segitik, és az eljövendő nemzedék minden tagjának hasznára válnak?

4. Először is a filozófiát és a rétorikát, amelyek már elsorvadtak, és a feledés roppant mélységébe süllyedtek, erős kezedet segitségül nyujtva hozzá-

értéssel és bölcsen felemelted.

5. Továbbá minden más tudományt és művészeti ágat is megujitottál.

6. Ezek után tudva, hogy az állami élet e három szférára oszlik - a katonaságról, az egyházról és a földmüvelésről beszélek -, nem kevés gondot fordítottál ez utóbbi területre, amelyről közismert, hogy az emberi életet ez tartja fent.

7. Ezért a természetedben rejlő nagyvonalúsággal és mélyenszántó gondolkodásoddal - egyéb jelentős dolgok mellett - összegyüjtetted mindazt, amit különböző régi emberek nagy gonddal és tapasztalattal kitaláltak a földmüvelésről, a növényápolásról, az éppen megfelelő idő, mód és hely kiválasztásáról, továbbá a vizkeresésről, a házak elkészitéséről, s arról, hogy hol, milyen irányban és hogyan kell mindezt elvégezni; ilyenformán közhasznú művet bocsátottál mindenki rendelkezésére.

8. Mihelyt valaki ezen alkotásaidat kezébe veszi, tüstént pontosan láthatja élete összetevőit, azt is, ami hasznos, azt is, ami éppenséggel szükséges, és mindazt a maga teljes, szép rendjében szemlélheti, amiből az emberi élet felépül, és amire igy minden igyekezete összpontosul.

9. Szemlélheti nemcsak azt, ami elengedhetetlenül szükséges, hanem azt is, ami a kényszeritő szükség-

leteken felül van, s ami csak a látásunk és szaglásunk gyönyörködtetésére szolgál.

10. Mert te szereted a szépet, vagy inkább - ha az igazat kell megmondani, - szereted az embert, és ezért minden módon és teljes igyekezettel összegyűjtöd azt, ami hasznos, igy gondoskodván mindenkori boldogulásáról.

11. Kisérjen a szerencse, ó, legigazságosabb ur, Konstantinos, a bibornak gyönyörüséges virága; vezessen téged jó úton az Isten; kerekedj mindig ellenségeid fölé, és számunkra, akik hatalmad alatt állunk, mindig a legjobbról gondoskodj.

I. könyv

Különböző régi szerzőknek a földmüvelésről, a termőföldnek, a növényeknek a gondozásáról és sok más hasznos dologról szóló tanitásait egybegyüjtve szerkesztettem meg ezt a könyvet. Phlorentinos, Uindanionios, Anatolios, Bórytios, Diphanés, Leontios, Tarantinos, Démokritos müveiből, Aphrikanos Paradoxaiból, Pamphilios, Apulélos, Baron, Zoroastér, Phronton, Paxamos, Damégeron, Didymos, Sotion és Kyntiliosok irásaiból állitottam össze.

Ugy véltem szükségesnek, egyben következetesnek, hogy azt helyezzem az egész mü élére, ami sorrendben is elől áll, és amit előnyös is előre ismerniük azoknak, akik földmüveléssel szándékoznak foglalkozni. Az enyhe és a hideg idő jóslásáról, a nevezetes csillagok feljöttéről és lenyugtáról és az ég hatásairól irtam az első könyvben.

1. Az év felosztásáról és azon belül a napfordulók felosztásáról. 2. A tiszta idő előjelei. 3. A viharos idő előjelei és hogy milyen jelek alapján várható eső. 4. A huzamosabb tél előjelei, és 5. annak előjelei, hogy vajon az év szakai korán vagy későn fognak-e bekövetkezni. 6. A hónapról a hold járása szerint. 7. Arról, hogy szükséges tudni, hogy mikor van

a hold a föld felett, és mikor a föld alatt. 8. A Kutya feljöttéről és a belőle történő jóslásokról. 9. A nevezetes csillagok feltünése és lenyugta. 10. Jóslás az év a Kutya felkelte utáni első viharából. 11. A szelek elnevezéséről és arról, hogy mekkora a számuk és hogy honnan fújnak. 12. Zeus tizenkét éves ciklusa és hogy milyen hatást fejt ki bejárván az Állatöv tizenkét házát. 13. A napról és a holdról. 14. A jégesőről. 15. Más a jégesőről. 16. A villámról.

SZEGED

I.

Az év felosztásáról és azon belül a napfordulók felosztásáról. Phlorentinostól

1. Feltétlenül szükséges, hogy a mezei gazdálkodás irányitója ismerje az évszakokat és a napfordulók váltakozását. Igy ugyanis a munkásokat mindig az évszaknak megfelelő munkával ellátva a legnagyobb hasznára lehet a földnek.

2.A legtöbb szerző, mindenekelőtt a római Baron a tavasz kezdetének azt tartja, amikor általában a Zephyros is fujni kezd. Ez a február Idusa előtti hetedik napon van, amikor a nap a Vizöntő jegyében áll, és ebből három vagy öt részét járta már be, azaz három vagy öt napot töltött ebben a csillagképben. Véget pedig május Nonaeja idején ér a tavasz.

3. A nyár nyolc nappal május Idusa előtt kezdődik, amikor a nap a Bika jegyében van, s az augusztus Idusa előtti hetedik napon ér véget.

4. Az ősz az augusztus Idusa előtti hatodik napon kezdődik, amikor a nap az Oroszlán jegyében van, s a november Idusa előtti ötödik napon ér véget.

5. A tél a november Idusa előtti negyedik napon kezdődik, amikor a nap a Skorpió jegyében van, s a február Idusa előtti nyolcadik napon ér véget.

6. A napfordulók közül a téli a január Kalendaeja előtti nyolcadik napon van, a nyári pedig a július Kalendaeja előtti nyolcadik napon, bár egyesek a Nonae előtti hatodik napra teszik.

7. A napéjegyenlőségek közül a tavaszi az április Kalendaeja előtti nyolcadik napon, egyesek szerint a kilencedik napon van. Az őszi pedig az október Kalendaeja előtti nyolcadik vagy hatodik napon.

8. A Pleiadok a június Idusa előtti negyedik napon kezdenek feljönni, és a november Nonaeja előtti negyedik naptól nyugszanak le.

9. Ebrumae ünnepe pedig a december Kalendaeja előtti nyolcadik napon kezdődik.

II.

A derült idő előjelei. Aratostól

1. Derült időt mutat a hold, ha születésének harmadik és negyedik napján élesen és tisztán látszik. Derült időt jelez, ha holdtöltekor tisztának látszik. Derült idő előjele az is, ha a hónap közepén tisztának látszik. Ha vörösebb szinü, szelet jelez. Esőt mutat, ha valami feketés folt látszik rajta.

2. Derült időt jelez a nap is, ha tisztán kel fel. Ha felkelte előtt kevés felhő mutatkozik, derült idő lesz, ha pedig lenyugta idején fátyolfelhők veszik körül, ez szárnaz időnek a jele.

3. Ha felhősödés nélkül, tisztán megy le, jelzi, hogy a következő nap is derült lesz.

4. A felkelő és lenyugvó nap nyalábszerü sugarai, a köréje gyült felhők derült időt jeleznek. Derült idő jele az is, ha ködszerü felhő veszi körül a hegyet, felül pedig tisztán látszanak a csúcsok. Ha a tenger felett felhő mutatkozik, ez a rossz idő megszüntét jelzi. Ha felhősödés nélkül megy le a nap, a környező felhők pedig később vörösebb szint öltenek, sem éjjel, sem a következő nap nem fog esni.

5. Napnyugtakor az erősebben vörös, szétszórt felhők száraz időt jósolnak.

6. Ha egész éjjel huhog a bagoly, ha a varjak nappal csendesen kárognak, ha a hollók nagy tömegben, csapatostól, szinte örvendezve kárognak, mindez száraz időnek a jele.

III.

A viharos idő előjelei, és hogy milyen jelek alapján várható eső. Szintén tőle

1. Esőt jósol a hold, ha születésének harmadik és negyedik napján tompa és homályos a csúcsa. Vihar jele, ha a korongja vörös vagy tüzes. Esőt mutat, ha holdtöltekor valami sötétes árnyék látszik körülötte. Ha pedig az egész hold körül két vagy három gyürü van, különösen, ha sötétebbek, ez hatalmas viharnak a jele.

2. Esőt mutat a nap is, ha felkelte idején vörös és homályos. Eső jele, ha felkelte idején a sugarai körül sötét felhő mutatkozik. Ha pedig lenyugtakor a jobb oldala mellett, hozzá közel sötét felhő van, rögtön várható az eső.

3. A dörgés és a villámlás ahonnan támad, ugyanonnan jelzi a vihar jöttét is. Ha pedig délről, majd északról vagy délkeletről villámlik, tudni kell, hogy mig onnan eső, innen szél kerekedik majd.

4. Vihart jeleznek a mocsári és tengeri madarak, ha szakadatlanul a vizben fürödnek.

5. A kettős szivárvány feltünése esőt jelez.

6. Ha a cserépfazékon vagy rézedényen szikrák keletkeznek az esőnek a jele.

7. Ha a varju a parton a fejét megnedvesiti vagy teljesen megmártózik, és éjjel hangosabban károg, esőket jósol.

8. Ha a háziszárnyasok gyakrabban fürödnek a porban és kárálnak, a hollók és a csókák csapatosan mutatkoznak és kárognak, a fecskék pedig csivitelve repkednek a mocsarak, viztartók vagy folyók körül, esőket jeleznek.

9. A vihar készülődését jelzi, ha gyakrabban csipnek a legyek, ha a ludak zajongva igyekeznek a táplálékhoz, ha a mécs lángja elhomályosul, és ha a nyájak feltünően ugrándoznak.

10. Ha a barmok dél felé tekintgetnek, vagy a patájukat nyaldossák és bőgve mennek be az istállóba, esőket jeleznek.

11. Ha a farkas közelebb merészkedik a házakhoz és a kutyák a földet kaparják, vihart jeleznek. Ha az ololygon elnevezésü állat hajnalban hallatja hangját, és ha a madarak a tenger felé eső részekre sietnek, mindez viharnak az előjele.

12. A sebesebben repülő darvak a vihar azonnali kitörését jelzik.

13. Az egerek cincogása is vihart jelez.

14. Ha egyszerre több jel utal ugyanarra a dologra, valószinübb, hogy bekövetkezik.

15. Különösen fontos, hogy figyelemmel kisérjük a növekvő és fogyó hold negyedeit, mivel ezektől függ az időjárás változása.

IV.

A huzamosabb tél előjelei. Szintén tőle

1. Ha a magyaltölgy és a közönséges tölgy bő termést hoz, ez annak a jele, hogy hosszabb lesz a tél.

2. Ha a kecskék és a juhok fedeztetés után ismét üzekedni akarnak, jelzik, hogy hosszabb lesz a tél.

3. Ha a marhák a földet kapálják patáikkal, és a fejüket észak felé forgatják, hosszú telet jósolnak.

V.

Annak előjelei, hogy vajon az év szakai korán vagy későn fognak-e beköszönteni. Didymostól

1. Előnyösebb már előre tudni, hogy az év szakai korán vagy későn fognak-e beköszönteni. Ugyanis, ha későre igérkeznek az év szakai, ajánlatos több vetőmagot használni, mivel az állás közben egyrésze tönkremegy.

2. Tehát ha aratás után, a Pleiádok letünése előtt esik az eső, korán, ha a Pleiádok letünésével egyidőben esik az eső, a szokásos időben, ha pedig a Pleiádok lenyugta után kezd esni, későn fognak az év szakai beköszönteni.

3. Démokritos és Apuléios azt mondják, hogy olyannak kell várni a telet, amilyen annak az ünnepnek a napja lesz, amit a rómaiak Brumaenak neveznek /azaz Zeus hónapjának vagy novembernek a huszonnegyedik napja/.

4. Mások pedig - bizonyos megfigyelések alapján - inkább azt tartják, hogy amilyen az emlitett Zeus hónap vagy novembernek a huszonnegyedik napja, - amikor Brumae ünnepe van-, olyan lesz a következő - december - hónap. Ezen november hónapnak a huszönötödik napjához hasonló lesz január. Ezen november hónapnak a huszonhatodik napjához pedig hasonló lesz a február. Időnként ez igy is történik, időnként egyál-

talán nem.

5. Azt is mondják, - megfigyelés alapján, - hogy március hónap hetedik napjától ugyanennek a hónapnak a tizennegyedik napjáig hidegebbre szokott fordulni az idő. Ezekben a napokban szenvedett mártiromságot a fagyhalálnak kiszolgáltatott negyven vértanú.

VI.

A hónapról a hold járása szerint. Diophanéstől

1. Egyesek úgy vélik, hogy ültetni mindent csak a hold növekedése n idején szabad. Amikor fogy, nem. Mások pedig a holdhónap negyedik napjától a tizennyolcadikig tanácsolják az ültetést.

2. Egyesek csak a hold megjelenése előtti napokban, azaz születésének első három napjában engedik meg a vetést.

3. Mások nem tanácsolják, hogy a holdhónap tizedik napjától a huszadik napjáig bármit is elültessen az ember, nehogy a növényekkel együtt a hold fénye is a földbe kerüljön.

4. Az említett megfigyelések pontos és szebb megfogalmazása: akkor kell ültetni, amikor a hold a föld alatt van. Fákat akkor kell kivágni, amikor a föld felett van.

Szeged

VII.

Arról, hogy szükséges tudni, hogy mikor van a hold a föld felett és mikor a föld alatt. Zoroastértől

1. Mivel sok mezőgazdasági munkát olyankor kell végezni, amikor a föld felett, sokat pedig olyankor, amikor a föld alatt van a hold, szükségesnek tartottam, hogy napról napra, ujholdtól a holdhónap harmincadik napjáig sorravegyem, hogy mely éjszakai óráktól és mely nappali óráktól kezdve van a hold a föld alatt, vagy a föld felett.

2. Ujholdkor az első éjszakai óra felétől az első nappali óra feléig kerül a föld alá a hold.

3. A második napon a második éjszakai óra felétől a második nappali óra feléig.

4. A harmadik napon éjszakai 2 óra és 4 moriontól a nappal második órája és 4 morionig.

5. A negyedik napon az éjszaka harmadik órája és két moriontól a nappal harmadik órája és két morionig.

6. Az ötödik napon az éjszaka harmadik órája és 11 moriontól a nappal ugyanezen idejéig.

7. A hetedik napon az éjszaka negyedik órája és kilenc moriontól a nappal ugyanezen idejéig.

8. A hetedik napon az éjszaka ötödik órája és 6 moriontól a nappal ugyanezen idejéig.

9. A nyolcadik napon az éjszaka hatodik órája és négy moriontól a nappal ugyanezen idejéig.

10. A kilencedik napon az éjszaka 7. órája és 1 moriontól a nappal ugyanezen idejéig.

11. A tizedik napon az éjszaka 7. órája és 11 moriontól a nappal ugyanezen idejéig.

12. A tizenegyedik napon az éjszaka 8. órája és 8 moriontól a nappal ugyanezen idejéig.

13. A tizenkettedik napon az éjszaka 9. órájától a nappal ugyanezen idejéig.

14. A tizenharmadik napon az éjszaka 10. órája és 3 moriontól a nappal ugyanezen idejéig.

15. A tizennegyedik napon az éjszaka tizenharmadik órája és három moriontól a nappal ugyanezen idejéig.

16. A tizenötödik napon a nap felkeltétől lenyugtáig. Ez a nap a legelőnyösebb, minthogy a teljes napon át alkalmasabban tudjuk majd a munkákat végezni.

17. A tizenhatodik napon az első nappali óra felétől az éjszaka ugyanezen idejéig.

18. A tizenhetedik napon a nappal első órája és 7 moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

19. A tizennyolcadik napon a nappal második órája

és 4 moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

20. A tizenkilencedik napon a nappal harmadik órája és 2 moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

21. A huszadik napon a nappal harmadik órája és 11 moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

22. A huszonegyedik napon a nappal negyedik órája és kilenc moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

23. A huszonkettedik napon a nappal 5. órája és 6 moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

24. A huszonharmadik napon a nappal 6. órája és négy moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

25. A huszonnegyedik napon a nappal hetedik órája és 1 moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

26. A huszonötödik napon a nappal 7. órája és 11 moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

27. A huszonhatodik napon a nappal 8. órája és 8 moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

28. A huszonhetedik napon a nappal kilencedik órája és 6 moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

29. A huszonnyolcadik napon a nappal tizedik órája és 3 moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

30. A huszonkilencedik napon a nappal tizenegyedik órája és három moriontól az éjszaka ugyanezen idejéig.

31. A harmincadik napon a nap lenyugtától felkeltéig.

VIII.

A Kutya feljöttéről és a belőle történő jóslásokról. Szintén tőle

1. A Kutya akkor jön fel, amikor július hónap huszadik napja felvirrad. Meg kell figyelni, hogy melyik házban van a hold, amikor a Kutya feljön.

2. Ha a Kutya akkor jön fel, amikor az Oroszlán jegyében van a hold, a gabonának, olajnak és bornak nagy bősége várható, és mindennek olcsó lesz az ára. Zavargás, vérontások, egy király feltünése, enyhe idő várható, az egyik nép a másikra támad, földrengések és árvizek lesznek majd.

3. Ha a Szüz jegyében van a hold, igen sok eső várható, vídámság, a szülő nők halála, a rabszolgáknak és a négylábú jószágnak pedig olcsó lesz az ára.

4. Ha a hold a Mérleg jegyében van, az uralkodó hadi tevékenysége, az állatállományból haszon, a tömeg körében zavargás, olajból hiány, gabonából veszteség, a bornak és a gyümölcsnek viszont nagy bősége várható.

5. Ha a Skorpió jegyében, a papság körében zavargások, a méhek pusztulása és dögvész várható.

6. Ha a Nyilas jegyében van a hold, termékeny év,

sok eső, bő gabonatermés várható, és öröm lesz az emberek között. A növendékállatok pusztulnak, viszont sok lesz a szárnyas.

7. Ha akkor jön fel, amikor a Bak jegyében van a hold, hadmozdulatok, sok eső, a gabonának, bornak és olajnak nagy bősége várható, és mindennek olcsó lesz az ára.

8. Ha akkor jön fel, amikor a hold a Vizöntő jegyében van, az uralkodó halála, a gabona pusztulása, sáskajárás, aszály, dögvész várható.

9. Ha akkor jön fel, amikor a Halak jegyében van a hold, sok eső, a szárnyasok nagy tömege, a bornak és gabonának bősége, az emberek közt betegség várható.

10. Ha akkor jön fel a Kutya, amikor a Kos jegyében van a hold, a legelő állatállományban nagy szaporulat, sok eső, igen rossz gabonatermés, az olajnak bősége várható.

11. Ha a Bika jegyében van a hold, sok eső, jégverések, rozsda, csapások sorozata várható.

12. Ha az Ikrek jegyében, gabonából, borból, mindenfajta gyümölcsből igen nagy lesz a bőség, az uralkodó halála, az emberek pusztulása és hadmozdulatok várhatók.

13. Ha pedig a Rák jegyében, aszályok és éhinség várható.

IX.

A nevezetes csillagok feltünése és lenyugta. A Kyntiliosoktól

1. Mivel a földmüveseknek feltétlenül szükséges tudniuk, hogy mikor tünnek fel és nyugszanak le a nevezetes csillagok, ugy irtam össze az ezzel kapcsolatos dolgokat, hogy hallás után még a teljesen irástudatlanok is könnyen megjegyezhessék ezek feljöttének és lenyugvásának idejét.

2. Január hónap első napján jön fel a Delfin.

3. Február 26-án este jön fel az Arkturos.

4. Április első napján a Pleiádok az éj kezdetével elrejtőznek. Április 16-án a Pleiádok este tünnek le. Április 23-án a Pleiádok a nap felkeltével egyidőben jönnek fel. Április 29-én este tünik le az Orion. Április 30-án a Hyádok a nap felkeltével egyidőben jönnek fel.

5. Május 7-én a Pleiádok reggel jelennek meg. Május 19-én reggel feltünnek a Hyadok.

6. Junius hetedikén az Arkturos reggel megy le. Junius 23-án kezd feljönni az Orion.

7. Július tizedikén reggel feljön az Orion. Julius 13-án reggel feljön a Prokyon, julius 24-én reggel feljön a Kutya. Julius 26-án kezdenek fujni a passzátszelek. Julius 30-án az Oroszlán mellén feljön

egy ragyogó csillag.

8. Augusztus 25-én lemegy a Nyilas.

9. Szeptember 15-én feljön az Arkturos.

10. Október negyedikén reggel feljön a Koszorú. Október 24-én a Pleiádok a nap felkeltével egyidőben tünnek le.

11. November 11-én reggel mennek le a Pleiádok, és kezd letünni az Orion. November 22-én reggel lemegy a Kutya.

X.

Jóslás az év a Kutya feljötte utáni első viharából.

Zoroastértől

1. Minden évben azt a vihart kell elsőnek tekinteni, amely a Kutya feljötte után tör ki. Meg kell figyelni, hogy az Állatöv melyik jegyében van a hold, amikor az első dörgés hallatszik.

2. Ha az első dörgés akkor hallatszik, amikor a hold a Kos jegyében van, jelzi, hogy az országban egyesek nyugtalanná válnak, az embereket szorongás és zavar ejti hatalmába, de később megnyugvás áll be.

3. Ha akkor dörög, amikor a hold a Bika jegyében van, ez a búza és az árpa pusztulását jelzi, sáskajárást, a császári udvarban örömet, a keleti területeken pedig erőszakot és éhinséget.

4. Ha az Ikrek jegyében van a hold, amikor a dörgés hallatszik, ez zavargást és járványt jelez, a búza tönkremenetelét és az arabok pusztulását.

5. Ha a Rák jegyében: az árpa pusztulását jelzi, szárazságot és a barmok pusztulását, március és április táján pedig bő esőzéseket.

6. Ha az Oroszlán jegyében: a hegyvidékeken az árpa és a búza pusztulása, viszketegség és sömör várható.

7. Ha a Szüz jegyében: ez az uralkodó pusztulását jelzi és azt, hogy más fog uralkodni az országban, a hajósok számára veszélyt, a vetésekre pedig rozsdát jelent.

8. Ha a Mérleg jegyében: háborúkat jelez, csapások sorozatát és a termés pusztulását.

9. Ha a Skorpió jegyében: éhinség lesz, de a szárnyasok száma megsokszorozódik.

10. Ha a Nyilas jegyében: azon a tájon földrengést, a hegyvidékeken bő, a síkságon rossz buzatermést jelez.

11. Ha a Bak jegyében: tizenöt napi esőt jelent, az uralkodók elleni összeesküvést, gyalázkodást és tisztességtelen fecsegést, és keletről egy másik császár jövetelét, aki uralkodni fog az egész földkerekségen; jó termés lesz és hires férfiak halála, a juhok pedig szaporodni fognak.

XI.

A szelek elnevezéséről és arról, hogy mekkora a számuk és hogy honnan fujnak. Dionysiostól

1. A négy égtáj felől négy önálló szél fuj: az Apéliotés, a Zephyros, a Boreas és a Notos.

2. A keleti irányból fujó Apéliotést közrefogva kiséri az Euros és a Kaikias.

3. A Zephyrost, amely nyugat irányából fuj, az Iapyx és a Lips kiséri.

4. A Boreast, amely észak irányából fuj, a Thraskias és az Aparktias kiséri.

5. A Notost pedig, amely délről fuj, a Libonotos és az Euronotos kiséri, ugyhogy összesen 12 szél van.

6. Phlorentinos is állitja, de a mi véleményünk is az, hogy a Zephyros az összes többi szélnél kedvezőbb a mezőgazdaság számára.

7. Szelet jelez, ha erősen hullámzik, és a partokon morajlik a tenger, ha a hegyek csúcsai tisztán látszanak és ha a tövist és a száraz leveleket velünk szembe sodorja a szél. Nyáron onnen kell a szelet is várni, ahonnan a dörgés és a villámlás jön.

9. Amerre a hulló csillagok esnek, onnan kell a szelet várni.

XII.

Zeus tizenkét éves ciklusa és hogy milyen hatást fejt ki bejárván az Állatöv tizenkét házát. Zoroastértől

1. Az Állatövet tizenkét házra osztják. Három tavaszira, ezek a Kos, a Bika, az Ikrek, három nyárira, ezek a Rák, az Oroszlán és a Szüz, három őszire, ezek a Mérleg, a Skorpió és a Nyilas, három télire, ezek a Bak, a Vizöntő és a Halak.

2. Zeus csillaga az egyes csillagképekben megjelenvén az alul irottakat okozza.

3. Ha Zeus csillaga a Kos jegyében áll, amely Arésnak a háza, az egész esztendőt a Boreas jellemzi, együtt az Eurossal; a tél fagyos és havas lesz, állandóan felhők mutatkoznak és a folyók megduzzadnak.

4. A tavaszi napéjegyenlőség után a levegő meleg és sürü páratartalmúvá válik. A nyár pedig enyhe és egészséges lesz, az ősz viszont meleg lesz. Benne betegségek adódnak, éspedig különösképpen a fej megbetegedései, hurutok és köhögések.

5. A földek közül a síkságok inkább hoznak termést. Viszont imádkozni kell, hogy háborúk ne támadjanak. Démokritos azt mondja, hogy a bor jó lesz és eláll: az ilyen év pedig egyedül szőlő ültetésére alkalmas.

6. A gabonát biztonságba kell helyezni a szérükben az esőzések miatt. Egyébként kevés lesz a madár, he-

lyes a kerteket előkészíteni.

7. Amikor Zeus csillaga a Bika jegyében, Aphrodité házában áll, a tél kezdete enyhe lesz és esős, a közepe havas, a vége pedig hideg.

8. Ha a tél közepétől a tavaszi napéjegyenlőségig télies az idő, nagyon valószínű, hogy a tavasz a Kutya felkeltéig enyhe és igen nedves lesz.

9. A nyár forró lesz, az ősz fagyos és főleg a fiatalok számára egészségtelen. Szembetegség is előfordul majd.

10. A sík területeken jobb lesz a termés, mint a hegyvidéken, a bort károsodás éri, ezért később kell szüretelni. A fák gyümölcseiből bő lesz a termés, a madarak száma csekély lesz. A hajósok számára nem kedvező az év. Ebben az évben egy nagyhírű férfi meg fog halni.

11. Démokritos azt mondja, hogy ebben az évben kiadós jégesők és havazások várhatók, de nem ehhez hasonlóan alakul a passzátszelek járása. Imádkozni kell, hogy ne legyen földrengés és hadi cselekmények.

12. Ha Zeus csillaga az Ikrek jegyében áll - amely Hermésnek a háza -, egész évben fújni fog a Notos és a Libykos.

13. A tél kezdete szeles lesz, a közepe enyhe, a vége fagyos és szeles.

14. A tavasz enyhe lesz és szinte csapadék nélküli,

bőven lesz gabona.

15. A nyár mérsékelt lesz, mivel hosszú ideig erősen fujnak majd a passzátszelek. A szérükön a termés nem felel meg a várakozásnak, különösen Sziriában.

16. Ősz táján betegség támad, főleg az ifjak, a középkorúak és az asszonyok körében. Szembetegség is előfordul majd, mivel az ősz forró lesz. Halni fognak az asszonyok. A fák bő termést hoznak. A források is kiszáradnak. Ajánlatos eltenni a termést, mivel a következő év terméketlen lesz.

17. Démokritos azt mondja, hogy jégverés várható. Imádkozni kell, hogy ne törjön ki pestis.

18. Ha a Hold házában, a Rák jegyében van Zeus csillaga, a tél főleg a keleti területeken hideg, viharos és ködös lesz, a folyók erősen megáradnak. A téli napforduló táján a vizek mennyisége csökken. A tavaszi napéjegyenlőség után gyakori lesz a jégeső. A sziklás területek nagyobb termést fognak hozni. Az ősz kivételével egészséges lesz az év.

19. Démokritos azt mondja, hogy ősszel az emberek szája körül kiütések jelennek meg, ezért tavasztól kezdve zöldségeket kell enni, a gyomrot rendben tartani, különösen a fiataloknak, és vegyitetlen bort inni. Az olajfák bő termést hoznak.

20. Ha pedig az Oroszlán jegyében, Hélios házában van Zeus csillaga, a tél kezdete hideg lesz és esős, o-

lyan erős szelekkel, amelyek fákat csavarnak ki, a közepe enyhe, a vége pedig igen hideg.

21. A tavasz esős lesz, a nyár a tavaszhoz hasonló. Nyáron a források kiszáradnak, és nem lesz elég takarmány az állatok számára.

22. Az ősz forró lesz és egészségtelen, hurutot és köhögést hoz. Ezért kevés kenyérrel és több borral kell élni. Megfelelő mennyiségben lesz gabona. A szőlő és az olajfa jó termést hoz. Az év a szemzés számára kedvező, az ültetéshez nem. A szarvasmarha-állomány pusztulni fog, vadból nagy lesz a bőség. Egy jeles férfi meghal. Imádkozni kell, hogy ne legyenek földrengések és háborúk.

23. Amikor pedig Zeus a Szüz jegyében, Hermés házában van, a tél kezdete hideg lesz, a közepe enyhe, a vége viharos, sok faggyal és esővel, a folyók ugy megáradnak, hogy sok helyet elöntenek.

24. A tavasz igen esős lesz, és a fák számára ártalmas. A tavasz végén helyenként jég fog esni. A nyár esős lesz és borús.

25. A kenyérgabonát gyorsan be kell takaritani, nehogy az eső tönkretegye.

26. Az ősz szeles lesz és egészséges. A szőlő bő termést hoz. Az év kedvező a szőlőtelepitésre. A gabona könnyen fog romlani. Az egész év egészséges lesz, semmilyen betegség nem fordul elő. De a termésért

imádkozni kell.

27. Ha pedig Zeus Aphrodité házában, Mérleg jegyében van, a tél kezdete csapadékos lesz, a közepe enyhe és szeles, a vége igen nyirkos és zuzmarás. A tavasz enyhe lesz, az emberek a fej betegségeitől fognak szenvedni. A nyár kezdete hasonló lesz a tavaszhoz. A terhes nők számára veszélyes lesz ez az év.

28. Démokritos azt mondja, hogy ebben az évben nem fognak a folyók kiönteni, jég sem esik gyakran. Az ősz pedig csapadékos lesz.

29. Amikor Árés házában, a Skorpió jegyében van Zeus csillaga, a tél kezdete fagyos és viharos lesz, a közepe meleg, a vége pedig enyhe. A tavasz a nyári napfordulóig hideg lesz, esőkkel és viharokkal. A források kiszáradnak. A gabonatermés közepes lesz, a szőlő és az olajfa jó terméstt hoz, a szarvasmarhák pusztulni fognak. Démokritos azt mondja, hogy a folyók megáradnak és ősz táján betegségek jelentkeznek.

30. Ezért imádkozni kell, hogy ne támadjon dögvész - csapás, Ő azt mondja, hogy kevesebb étellel, több itallal kell élni.

31. Amikor pedig Zeus saját házában, a Nyilas jegyében van, a tél enyhe lesz és nedves, sem hideg, sem meleg. A folyók megáradnak. A tél végén fagyos és szeles lesz az idő. A tavasz nedves lesz és esős, a nyár mérsékelt és inkább hűvös. A szérüket védeni

kell az esőtől. Az ősz nyugodt lesz, mivel a passzátszelek fujnak.

32. A korai és a késői gyümölcs szép lesz, a közbeeső időben érő hitvány. A síkság és a hegyvidék is jó gabonatermést ad. A később szüretelt bor tartós lesz. Minden fa jó termést hoz. Ez az év kedvező az ültetés és minden egyéb munka számára. A nagytestü állatokból igen nagy lesz a bőség, a kutyák pusztulni fognak. A tenger viharos lesz, és heves késői szelek fujnak. Egy hires férfi meghal.

33. Ha Zeus Kronos házában, a Bak jegyében van, a tél kezdete enyhe lesz, a közepe igen nedves és hideg, a vége pedig szeles. A viz gátolni fogja a vetést és más munkákat is. Gyakori lesz az eső, a fagy és a havazás.

34. A nyár a Kutya felkeltéig semmit sem érő lesz, ezután forró és egészségtelen. Erőteljesen fognak fujni a passzátszelek, földrengés is várható. A sik vidékeken kevés lesz a termés. A szőlőt a dér tönkreteszi. A fák gyümölcseiből nagy lesz a bőség. A kis állatok számára kedvező az év, a nagytestü állatok, különösen a szarvasmarha számára kedvezőtlen. Ősszel az emberek fejfájástól, szembetegségtől és viszketegségtől fognak szenvedni. Imádkozni kell, hogy a termésben a fagy és a szél ne tegyen kárt.

35. Amikor Zeus a Vizöntő jegyében, Kronos házában van, gyakran fognak fujni a gabonafélék és főleg a

fák gyümölcsei számára jótékony szelek.

36. A tél kezdete nagyon hideg lesz, a vége szeles. A tavasz nedves, inkább télies és zuzmarás, a nyár a heves passzátszelek miatt szeles. A nyár is esős lesz, részben viz alá is kerül Démétér gyümölcse. Ősszel a termésre ártalmas, nyirkos szelek fujnak.

37. A fiatal és a középkoru emberek között a nyirkosság következtében kinzó betegségek támadnak. Dér is várható, amely sok helyen kárt tesz a szőlőben. A gabona pompás lesz - a korai és a késői is. A madarak és a vadállatok pusztulni fognak. Igen sok hajótörés lesz. Egy hirneves férfi meghal. Imádkozni kell, hogy ne legyen dögvész, földrengés és villámcsapás.

38. Ha Zeus a Halak jegyében, a saját házában van, a tavasz kezdete esős lesz, a közepe szeles, a végén jégeső és hó esik. Erősen fog fujni a Zephyros. A nyár forró lesz, az ősz lázat hozó, különösen az asszonyok és a lányok számára.

39. Gonosz szelek is várhatók, amelyek leperzselik a gyümölcsöt a fáról, A vetés szép lesz. A szérüket védeni kell az esőtől. Ez az év veszélyes a terhes asszonyok számára.

40. Démokritos azt mondja, hogy a szőlő és az olajfa bő termést hoz. Imádkozni kell, hogy ne legyenek földrengések.

XIII.

A napról és a holdról. Ptolemaiostól

1. A nap - tüzének szárazsága által - felszivja a nedvességet. A hold viszont, amely nedvesitő hatású, összekeveri és megfelelően egyesiti a kettőt.

2. Sotion hold nélkülinek nevezi a holdhónap 29. napjától a 2-ig terjedő napokat, amikor a hold a nap sugarai alatt rejtőzik és nem látható az emberek számára.

XIV.

A jégesőről. Aphrikanostól

1. Az asszony a havi tisztulás idején mutassa meg a jégesőnek a szemérmét, - igy a jégesőt elháritja. E látványtól elfut minden vadállat is.

2. A birtok közepén el kell ásni egy lány első ilyen rongyát, igy sem a szőlő, sem a vetés nem szenved majd jégkárt.

3. Philostratos történeti művében ir arról, hogy ha a legfeltünőbb helyen levő tőke egyik ágára fókabőr szijat függesztenek, nem történik jégkár.

4. Egyesek azt mondják, hogy ha a gyülekező felhők felé tükröt mutatnak, elvonul a jégeső.

5. Ha a kérdéses területen hiéna-, krokodil- vagy fókabőrt hordanak körbe, és felakasztják a ház kapui előtt, nem esik majd a jég.

6. Ha a terület köré kötelekre különböző helyiségek kulcsait függesztik, elvonul a jégeső.

7. Az is nagyon hasznos, ha a tetőre fabikát állit az ember.

8. A mocsárban talált teknőst a hátára forditva fogd a jobb kezedbe és vidd körül a szőlőskertben. Miután körbejártál vele, vidd a szőlőskert közepére, fektesd a hátára, kevés földet szórva köréje, hogy ne tudjon megfordulni és elmászni; - ezt nem tudja meg-

tenni, mivel a lábai alatt lazább a föld-, igy nem találván támasztékra, ottmarad azon a helyen. Ha mindezt megteszed, a jég nem esik sem a szántóföldre, sem erre a helyre.

9. Vannak, akik azt tírtják, hogy a teknőst nappali vagy esti hat órakor kell körbevinni és elhelyezni.

10. A római Apulóios pedig azt mondja, hogy ha egy táblára szőlőfürtöt rajzolunk és a Lyra lenyugta idején megszenteljük a szőlőskertben, akkor épségben megmarad a termés. A Lyra december Kalendaeja előtt tiz nappal kezd lemenni. Végleg pedig február Nonaeja első napján megy le.

11. Igy mondják a régiek. Én pedig a felsorolt tanácsok közül néhányat ostobaságnak és kerülendőnek tartok. Tanácsolom, hogy egyáltalán ne is forditsanak rájuk figyelmet. Mindezt azért irtam le, nehogy azt mondják, hogy valamit is kihagytam a régiek tanácsai közül.

12. És ha a viziló bőrének darabjait egy-egy mezsgyére lerakjuk, az is elháritja a jégeső veszélyét.

XV.

Más a jégesőről. Aphrikanostól

Babér fáját, egy lány menstruációs vérét, fü gyökerét kell minden hajtáshoz tenni, és földdel beszórni.

XVI.

A villámról. Aphrikanostól

Ásd el a birtok közepén egy viziló bőrét, és nem fog oda lecsapni a villám.

III. Kommentár a leforditott szöveghez

B e v e z e t é s

§1. Az első mondat első felét az orosz fordító korrektül adja vissza, mig a Niclasnál szereplő "exornata est" mintha árnyalatnyi félreértést tartalmazna. Ugyanennek a mondatnak a második felében viszont a κατορθώμα főnevet Lipsic elhibázottan forditja, /мероприятиями / és Beckh görög szövegét alapul véve a mondat szerkezetét is félreérti: a κειμήλια főnév itt csak szónoki hasonlat annak kifejezésére, hogy a derék császárok sikerei és erényei annyit érnek a város számára, mintha kincseit gyarapitanák. Valóságos, materiális értelemben vett gazdagságra ez a szó ebben az összefüggésben nem vonatkozik. - Beckh szövegében a mondat második felének állitmánya ἐκολπώσατο. A számunkra elérhető szótárak azonban κολπόω igének ebbe az összefüggésbe illő mediális használatáról mit sem tudnak. Egyáltalán az is kétségesnek látszik, hogy a ránk maradt szövegekben ennek az igének a mediuma előfordulna. Dvoreckij görög-orosz szótára /I. p. 965/ sub voce κολπόω Polybiosnál /34, 11, 5./ feltételezi ugyan a κολπούμενος participium mediális mivoltát, ennél elfogadhatóbb azonban Arno Mauersberger /Polybios - Lexikon Bd. I. Lief. 3., Berlin, 1966, 1418-1419/ felfogása, aki a

kérdéses alakban pass. participiumot lát. Ilyen előzmények után úgy vélem, gyanusnak mondható a kézirati hagyomány ἐκολπώσατο szóformája a mi helyünkön, ez alighanem szövegromlás ahelyett, hogy: ἐγκολπώσατο . Ennek az igének a mediális használata közkeletü, és ilyen alakjának a jelentése jól illik a szövegösszefüggésbe.

2.§. Mint ebből a helyből látható, a keresztény keleti birodalom a kereszténységet államvallássá tevő Konstantinost messze a többi uralkodó fölé helyezte nem utolsósorban azért is, mert ő volt a megalapitója /s egyben névadója/az "Arany Bizáncnak". Természetesen Biborbanszületett Konstantin katonai sikereinek Nagy Konstantinos diadalaival való összehasonlitása nem egyéb, mint retorikus tulzás; távolról sem indokolhatják ezt tényszerüen azok az átmeneti győzelmek az arab fronton, amelyeket a császár hadvezérei, Bardas, Phocas és ennek két fia, Niképhoros és Leo kivivtak, - legfeljebb annyi valószinü, hogy amikor a Geoponika szerkesztője ezt az irást megfogalmazta, akkor az immár egyeduralkodó Konstantinos Porphyrogennetosnak a seregei éppen győztek /és nem alulmaradtak/ az iszlámmal vivott harcban.

3.§. A § második mondata teljesen homályos értelmü. Az eddigi kiadások a szöveg végére pontot tettek, ebben az esetben azonban egy puszta mellékmondattal állunk szemben, amely melléől hiányzik a főmondat. A tényt

Niclas is érzékelni látszik /... tale quid supplere: At ea certe non possum hic non commemorare, quae, .../ Ennél az eljárásnál azonban talán meggyőzőbb, ha abból indulunk ki, hogy a ὁία itt kérdőnévmás, és a mondat amolyan szónoki kérdés-féle. Egyébként nemcsak a nyelvtani konstrukció okoz nehézséget az interpretációban, hanem ugy látszik, a πᾶσιν ἐξῆς τοῖς εἰς βίον ἐληλυθόσιν értelmezése is. Niclas ezt a participiumot emberekre magyarázza /omnibus in posterum hominibus/. Az orosz fordító egy szót sem szól eljövendő emberekről, jövendő nemzedékről vagy valami hasonlóról. Az általunk javasolt kérdőmondatos megoldás, amelybe legalább részben Niclas elgondolását is belefoglaljuk, talán simább megértést tesz lehetővé, mint az eddigi kisérletek.

4.§. A bevezetés ezen a ponton utal Biborbanszületett Konstantin császár valóban nagyszabásu irodalompártoló működésére, az un. bizánci reneszánsz keretébe illeszkedő kulturális tevékenységére, szervező munkájára. Ennek az eredménye az itt tárgyalás alatt álló mezőgazdasági kivonat-gyüjteményen kivül egyebek mellett az a nagyszabású excerptum-összeállitás, amelynek a követségekről /De legationibus/, a hadicselekről /De insidiis/, a szellemes vélemény-nyilvánitásokról /De sententiis/ és az erényekről /De virtutibus/szóló könyvei részben vagy egészben korunkra ma-

radtak, mig a többi fejezetei elvesztek, legfeljebb másodkézből hallunk róluk. A panegyrikus jellegü munka ezenkivül bizonyosan értendő illetve érthető a Biborbanszületett császár saját személyes irodalmi munkásságára is, nemcsak az ő kezdeményezése nyomán és pártfogása mellett végzett kivonatoló tevékenységre á régi görög irodalom /és szakirodalom/ klasszikus területeiről.

6.§. A συγκρατέω igének az "erősit, fenntart" értelmet tulajdonitottuk az adott helyen. Követtük ebben Niclast, aki körülbelül ugyanigy értelmezi a passzust /conservare/. Lipsic ennek az igének itt ettől eltérő jelentést tulajdonitott /"владычествовать "/ ám a συν igekötővel a szó, úgy látszik, elsősorban nem az "uralkodik" értelmet szokta hordozni, hanem tárgyas igeként "megerősit, fenntart" alapjelentésü; átvitt értelemben persze jelentheti azt, hogy "ellenőrzése alatt tart", de ez a jelentés a földmüvelésnek az emberi életre gyakorolt hatásával kapcsolatban nemigen jöhet számitásba, annál inkább a "fenntart" interpretáció.
Az állam hármas felosztásában van valami halvány Platon-reminiszcencia, anélkül, természetesen, hogy a keresztény bizánci szerző az 1200 éve élt pogány filozófus elgondolását egy az egyben átvenné.

7.§. Az eddigi szakirodalom /ld. erre vonatkozóan

Niclas kommentárját és Gemoll p. 250, 256./ elég sokat irtak arról a kérdésről, vajon ez a mondat úgy értelmezendő-e, hogy Konstantinos császár személyesen tekintendő a Geoponika irójának, illetőleg összeállitójának, vagy pedig úgy, hogy a császár a szellemi ösztönzést, bátoritást /s talán anyagi támogatását/ adta a munka elkészitéséhez, azon azonban közvetlenül más dolgozott. Biborbanszületett Konstantin császár egész müködését szem előtt tartva a második alternativa a valószinübb. Más kérdés, hogy e bevezetés irója a császár kegyét keresve, neki hizelegve úgy fogalmaz, hogy az uralkodó szerepe a mü létrejöttében mentül nagyobbnak tünjék. Ugyanigy jár el a következő, 8. mondatban is. A meglehetősen elmosódott fogalmazás lényegében abban jelöli meg a munka császár által kitüzött célját, hogy korábbi mezőgazdasági irók müveiből össze kell gyüjteni a leglényegesebb, legtanulságosabb részleteket a föld megmüvelésére, a növények termesztésére, az ezzel kapcsolatos időpontok, helyek illetve talajok és munkamódok megválasztására, viz biztositására, gazdasági épületek emelésére vonatkozóan.

8.§. Az élet "összetevőinek" emlitése valószinüleg úgy értendő, hogy az emberi életet fenntartó, illetve az élő testet alkotó anyagok a mezőgazdaságnak

/növénytermelésnek és állattenyésztésnek/ köszönhetik létüket. Ilyen értelemben a mezőgazdasági szakmunka a biológiai értelemben vett élet összetevőinek a tudományos feldolgozása. A mondat egyébként azt látszik feltételezni, hogy a szóban forgó mezőgazdasági kompilációt csak olyan ember veszi kézbe, aki éppen mezőgazdasággal foglalkozik, erre összpontosul minden igyekezete. A görög ζωὴ és βίος szavakat a biológiai értelemen tulmenően szellemi és a szó szükebb értelmében vett köznapi tevékenységre is magyarázni az adott helyen aligha volna helyénvaló, s ehhez képest a σπουδάσματα sem igen vonatkoztatható az uralkodó egész tudományos és irodalompártoló tevékenységére, az ebből fakadt művekre, csakis a mezőgazdaságra.

10.§. A hasznos dolgok összegyüjtése minden bizonnyal Biborbanszületett Konstantin császárnak közismert kivonatoló tevékenységére utal.

11.§. A mondatnak a legjelentősebb része az, amely az uralkodót a τῆς πορφύρας ἀπάνθισμα szavakkal dicsőíti. A bibor ilyen kiemelt emlegetése a császár személyével kapcsolatban ugyanis különösen valószinüvé teszi, hogy Biborbanszületett Konstantinról szól a szöveg, miként feljebb a császár kulturális, különösen pedig irodalmi tevékenységéről szóló mondatok is Biborbanszületett Konstantinra voltak érthe-

tőek elsősorban. Említést érdemel a κατευοδόω ige használata, amely biblikus értelmü; - igy a Prooimion szerzőjének nemcsak az antik irodalomban, hanem a keresztény literaturában való jártasságára is megmutatkozik fogalmazásában.

Phlorentinos /Florentinus/ - Needham /proleg. ap Niclas p. LVIII/ szerint feltehetőleg iu. 218 körül. Macrinus császár uralkodása idején élt.

Gemoll p. 149-171-en sorolja fel a Florentinus neve alatt szereplő Geoponika - helyeket. Végkövetkeztetése: közülük egy sem közvetlen átvétel; a mű szövegébe vagy Anatolius révén kerültek, vagy nem is Florentinustól származóak.

Oder /I. p. 83-87./ a III. századi görög-római mezőgazdasági irodalom legutolsó és legjelesebb képviselőjének nevezi Florentinust. Ő a legalább 11 könyvből álló, a mezőgazdaság racionális irányvonalát képviselő Georgika szerkezeti felépitésére vonatkozóan is megkockáztat néhány feltevést.

Uindanionios, Anatolios, Berytios - a berytosi Vindanius Anatolius. Személyéről részletesebben ld. az 1. részben. 12 könyvből álló műve /συναγωγὴ γεωργικῶν ἐπιτηδευματῶν/ volt Didymos γεωργικά -ja mellett Cassianus Bassus kompilációjának fő forrása.

Diophanés - Needham /proleg. ap. Niclas p. LVII-LVIII/ szerint a bithyniai Niceaból származott, Caesarnak és Ciceronak volt kortársa. Cassius Dionysius - Mago művéből 6 könyvből álló kivonatot készitett, amelyet nagy valószinüséggel használt Anatolius. /Oder I. p. 81./ Diophanés munkáját - két könyvben -

Aisinius Pollio Trallianus kivonatolta. Leontinos - Photiosnál Λέων néven szerepel. Személyével kapcsolatban semmi közelebbi nem ismeretes.

Tarantinos /Tarentinus/ - Kilétét mindeddig nem sikerült még pontosan megállapitani. Oder /I. p. 88-92/ mindenesetre a Hieroklés által a Hippiatrika előszavában emlitett, és a Geoponikában szereplő Tarentinust egy és ugyanazon személynek tartja. Életidejét - azon az alapon, hogy neve Varro katalógusában nem szerepel, a Varroénál későbbi korra teszi.

Démokritos - Oder /I. p. 70-77./ lehetségesnek tartja, hogy a Geoponikában a Démokritos neve alatt szereplő részek Cassius Dionysius - Celsus - Plinius - Apuleius - Anatolius közvetitésével ugyan, de eredeti démokritosi forrásból származnak.

Az orosz forditó /p. 310. Wellmann nézetére hivatkozva/ a feltehetőleg az ie. II. században Alexandriában élt Βῶλος Μενδήσιος -t nevezi az emlitett Geoponika - helyek forrásának.

Aphrikanos - Sextus Iulius Africanus - Jeruzsálemből származott, a III. században élt Alexander Severus császár könyvtárosa és bizalmasa volt.

Egy öt könyvben irt kronográfiai munka és a [illegible]πεστοί cimü természettudományi, orvostudományi kérdéseket is tárgyaló mü szerzőjeként tartják számon. A παράδοξα, amelyet Photios Diophanés, a Geoponika forrásjegyzéke viszont Africanus müveként

említ, Oder véleménye szerint /I. p. 81-83./ a κεστοί egy részletének a címe.

Pamphilios - Az ie. II. században élt, Aristarchos tanítványa volt. Több grammatikai témájú írás és egy Georgika szerzője.

Apuleius - Az ie. I-II. században két Apuleius nevet viselő szerző is élt, Apuleius Madaurensis, az Aranyszamár írója, és Apuleius Celsus, a jeles orvos, akinek a neve alatt számos pszudoepigráf mű is fennmaradt. Lehetséges, hogy ezek egyikét, a De herbarum virtutibus címűt használta Anatolius.

Varro - Terentius Varro. Niclas /proleg. p. LXXIV adn. 1./ néhány esetben a görögül író Tyrannius Varro használatát is lehetségesnek tartja.

Gemoll /p. 205./ Meyer Gesch. d. Botanik II. p. 335-re hivatkozva - ahol Meyer megjegyzi, hogy a Geoponikában Varro neve alatt szereplő részek közül mindössze kettőnek a párhuzamát /Geop. XVII. 10 és XIX. 1-ét/ sikerült Terentius Varronál megtalálnia, a többi helyen nem annyira egy másik Varro használatát, mint inkább Varro nevének egyszerű hamisítását tartja valószínűnek.

Zoroastér - A Suidas - lexikon Ζωροάστρης név alatt egész sor írást említ, amelyek feltehetőleg egy - vagy több görög ál-Zoroastér alkotásai.

Phronton - Suidas közlése szerint Alexander Severus császár korában élt filozófus és rétor volt. E-

redeti Fronto-helyek a Geoponika szövegében nem szerepelnek.

Paxamos - az ie. I. században élt, mezőgazdasági és kertmüvelési problémákkal foglalkozott. Konyhai szakkifejezésekről is irt egy munkát.

Damégeron - /Damigeron/ a II. században élt állitólagos mágus. A neve alatt fennmaradt, a kövek büvös erejéről szóló müvet Apuleius, Plinius is használta.

Didymos - Valószinüleg a IV. században, Alexandriában élt. 15 könyvben irt Georgikája volt Anatolius συναγωγὴ -ja mellett Cassianus Bassus kompilációjának fő forrása.

Sotion - a Georgika - iró Sotion Gemoll véleménye szerint /p. 199./ létét egyedül és kizárólag a Geoponika összeállitójának köszönheti.

Kyntiliosok - Sextus Quintilius Condianus és Sextus Quintilius Valerius Maximus /ld. I. 9 jegyzetét/.

1.

2.§. Βάρων - Terentius Varro

Gemoll vizsgálatai szerint /p. 205./ Varro egy helyre sem egyezik a pontosan e Geoponika-hellyel; a legközelebb még Varro 1. 28 áll hozzá.

7-8.§. Az e §-ok adatai és a II. 14. 3-ban közöltek /Beckh p. 53: Πλειάδων δύσις ἐστὶ τῇ πρὸ τριῶν εἰδῶν Νοεμβρίων./ közötti ellentmondás magyarázata Gemoll véleménye szerint /p. 247./ a szerkesztő munkájának felületességében, vagy későbbi szövegromlásban kereshető.

9.§. Bruma - RE 5. Halbbd. /Stuttgart, 1897; 901-902. h./: brevissima dies - a téli napfordulót jelenti, azaz azt a napot, amikor a nap az ekliptika legdélebbi pontjára ért, és a horizont fölött a legkisebb "nappali ivet" irja le. Ellentéte a rómaiak által solstitiumnak nevezett nyári napéjegyenlőség. Brumae ünnepe eredetileg a január Kalendaeja előtti nyolcadik napra, azaz dec. 25-re esett.

2.

Ἀράτου - A Phainomena és az Astronomica ic. III-IV. sz-ban élt szerzője.

Gemoll /p. 56; 240/ az e fejezetben leirtakkal a legtöbb rokonvonást a pszeudoepigráf theophrastosi VI-os töredékben, illetve az Aratos - scholionok szövegében találta. Véleménye szerint Aratos közvetlen használata sem e fejezet, sem az ezt követő caputok /I. 3-4/ esetében nem valószinü. /Az I. 2-4 caputok

forrásának az Aratos - scholionokat tartja/.

3.

Τοῦ αὐτοῦ [Ἀράτου] -F. Boll Griech Kal. II. p. 15-16-on ir arról, hogy egy berlini kéziratban /Cod. Gr. 76 = Phillipp 1480 f. 14-en/e caput töredéke /1-5. §/ a Βάσσου lemma kiséretében szerepel. Egy másik berlini kéziratban /Cod.Gr. 173 = Phillipp 1577 f. 109-116-on/ a fejezet - I. 4. kiséretében - szintén megtalálható, de forrásként itt "Eudoxios" /Eudoxos neve áll. Boll mindebből két dologra következtet: 1. a fejezet Cassianus Bassus kompilációjában szerzői név nélkül szerepelt; 2. Mind Aratos, mind Eudoxos neve a lemma készitőjének arról a törekvéséről tanuskodik, hogy ne fiktiv, hanem valóban lehetséges forrást adjon meg. /Ld. még I. 9. jegyzetét/.

1.§. Lipsic a szöveg orosz forditásában a περὶ πάσαν τὴν σελήνην kifejezést a teliholdra érti. Niclas ezzel szemben az "egész hold" értelemben interpretálja a szöveget. Mi azért fogadtuk el Niclas magyarázatát, mert kevéssé valószinü, hogy ugyanazt a fogalmat /"telihold"/ a szöveg egy mondattal előbb önálló összetett szóval / πανσελήνου δὲ οὔσης / fejezi ki, s röviddel rá ezt az egyértelmü terminus technikust elejtve egy távolról sem egyértelmü jelzős szerkezettel jelöli.

Ezen kivül a lejjebb idézendő aratosi párhuzamos

hely is határozottan az általunk elfogadott értelmezés mellett szól:
/Aratos Phaenomena 79. cf. 80. ss.-Ld. még Plin. NH. 18. 35. 79./
3. §. Fehrle /Richtlinien p. 12-14/ G. Pasqualinak Beckh Geoponika - kéziratokkal kapcsolatos felfogását cáfoló bizonyitékaihoz értékes kiegészitő adattal szolgál: /Beckh a kiadásának alapjául vett FLM kéziratokat egy elveszett X. századi kódex származékainak tartotta. Pasquali véleménye szerint viszont a szöveghagyományozódásnak két különböző vonala létezett; a Konstantinos Porphyrogennetos korát megelőző időben szerkesztett Geoponika szövegét az M kódex, a Konstantinos Porphyrogennetos - kori változatét az F kódex tartalmazza./ - Fehrle a Cod. Berol. 173=Phill. 1577=Meerm. 287; a Cod. Harleianus 5604, valamint egy másik berlini kódex /Phillipp. 1480/ szövege alapján a Geoponika néhány részletének - igy e §-nak az esetében is a X. századinál korábbi szöveghagyományra visszamenő, a Beckh által ajánlottnál lényegesen jobb olvasatot javasol:

Βρονταὶ δὲ καὶ ἀστραπαὶ ὅθεν ἄν γίνωνται, ἐκεῖθεν τὸν χειμῶνα δηλοῦσι. Ἐάν ποτὲ μὲν ἐκ νότου, ποτὲ δέ ἐκ βορρᾶ ἐξακούωνται αἱ βρονταὶ καὶ αἱ ἀστραπαὶ γίνωνται, προσδοκᾶν χρή, ὅτι ἀπὸ τοῦ νότου ὄμβρος, ἀπὸ δὲ τοῦ βορρᾶ ἄνεμος ἐπενεχθήσεται.

6. §. A Fehrle által javasolt olvasat: /Richtlinien p. 14./
Ἔτι δὲ καὶ εἰς χύτραν ἢ χαλκεῖον σπινθῆρες γινόμενοι ὄμβρος δηλοῦσιν.
9.§. A ποίμνια szót az orosz fordító "juhok"-kal adja vissza. Niclas pedig igy fordit: ovium greges. Persze, a szövegben szereplő ποίμνιον főnév

nem kizárólagosan juhnyájat jelöl a görögben, hanem más állatokból álló nyájat is. Más kérdés, hogy e passzus aratosi párhuzama valóban kifejezetten juhokról és kosokról beszél az adott összefüggésben. /Phaenomena 367 ss. κριοὶ.... παίζωσιν ἐρειδόμενοι κεράεσσιν. / Plinius NH-ja általában jószágokról szól. /Pecora exsultantia et indecora lascivia ludentia./ - A σκιρτάω igét a maga alapjelentésében fordítottuk, az idézett párhuzamos helyek bővebben jellemzik az állatok viselkedését.

11.§. ὀλολυγών - 1. a hím béka hangja; 2. e... egy erre emlékeztető hangot adó ismeretlen állat. /Az eddigi szakirodalomban felmerült interpretációs javaslatok: levelibéka, pacsirta,rigó, bagoly, tücsök/.

Lipsic a béka mellett foglal állást, Niclas a bagoly jelentést választja, mi célszerűnek láttuk a teljesen nyitott kérdést azzal is szóhoz juttatni, hogy meghagytuk a bizonytalan értelmezésü görög szót a fordításban is.

A τρύζουσα jelző sem dönti el egyértelműen, hogy milyen állatra kell gondolnunk. Igaz, ez az ige elsősorban valamilyen madárnak a hangját jelöli, de nem kizárólag madárét. - A párhuzamos helyek szintén homályos értelmezésüek. Ilyen passzus mindenekelőtt Aratos Phaen. 216, amelyet latinul Cicero tolmácsolt, és ott ezzel a szóval fordította a bizonytalan állat-

fajtát: Acredula.

4.

A fejezet párhuzamaira ld. Gemoll p. 56-58.

1.§. πρῖνος - Quercus Ilex /L./

5.

1.§. ἔτος - Lipsic véleménye szerint /p. 311/ feltehetőleg a mezőgazdasági munkák éves ciklusának kezdete.

1-3.§. A szir verzió II. c. 15 Apuleius neve kiséretében tartalmazza e hely párhuzamát. §3 megfelelője Plinius 18. 26. 62-ben szerepel. A szöveghagyományozódás feltehető útja Gemoll vizsgálatai szerint /p. 101-104; ld. még 119, 142, 228, 244, 258-at is/ a következő volt: a pliniusi helyet Apuleius révén ismerte és használta fel Anatolius, akinek a művéből azután ez a Geoponika illetve a szir verzió szövegébe átkerült.

5.§. 316-ban, az örményországbeli Sebasteban történt, VII. Licinius császár uralkodása alatt.

6.

Az antik szerzőknél Tehophrastos óta állandóan visszatérő gondolat, hogy az egyes mezőgazdasági munkákat a hold fázisváltozásainak figyelembevételével kell végezni, - ily módon használva ki a holdnak az élőlények fejlődésére gyakorolt szimpátiás hatását.

1.§. A kérdés, hogy milyen mezőgazdasági munkát kell a növő, és milyet a fogyó hold idején végezni, ebben az általánosabban formában felvetődik Varronál is. /I. 37. 1-2./ /A vetés idejéről ld. Palladius I. 6. 12; 1. 34. 8./

4.§. A favágás idejére Cato c. 31 is tanácsod ad: Ulmeam, pineam... luna decrescente eximito.

7.

A fejezet értelmezésében ld.: Beckh: Geoponica; praef. p. VI-VII; - De Geop. codd. p. 337-340; - G. Bilfinger: Zu den Geoponika des Cassianus Bassus. /Jahrbücher für Classische Philologie 1884.VII. p. 491-492./

8.§. Az orosz fordítás azon helyein, ahol a görög szövegben a számadatok jelölése számjegyekkel történt, gyakran szerepelnek morion értékként olyan kétjegyü számok, amelyeknek utolsó tagja 6. Az ilyen tipusú kétjegyü, és az egyébként ömében egyjegyü számokkal kifejezett morion-értékek közti ellentét feloldható, ha a 8. illetve a 23.§-ban szereplő számadatok értelmezése alapján /ahol ϛϛ' fordítása mindkét esetben 66/ feltételezzük, hogy a fordító a sorszámjelölő ϛ'-t ϛ -vel azonositotta. Ha az igy kapott 6-os értékeket a számok végéről elhagyjuk, a Bilfinger-cikkben közölt pliniusi hellyel összhangban levő morionsort kapunk.

8.

1.§. Kutya - a Sirius

9.

τῶν Κυντιλίων - A Cod Vaticanus Graecus 216-ban a κατὰ Κυειτίλλιον felirat kisérétében szerepel Geop. I. 9. megfelelője. Ez a szintén itt fennmaradt Aetios-kalendáriummal olyan meglepő hasonlóságot mutat, hogy első pillanatban Aetios kettős hagyományozódására lehetne gondolni.

Az örmény verzió 55. fejezete tartalmazza Geop. I. 9. megfelelőjét, szövege azonban nem a Geoponika e fejezetével, hanem a vatikáni kódexben közölt κατὰ Κυειτίλλιον feliratú kalendárium szövegével /annak második részével/ mutat közelebbi hasonlóságot.

Az örmény forditás Anatolius munkáját közvetiti számunkra, igy Anatolius müvéből származónak tekinthető a vatikáni kódex kalendáriuma is.

A III. szd.-ban élt Florentinus - Anatolius egyik forrása a II. szd-ban élt testvérpár, Sextus Quintilius Codianus és Sextus Quintilius Valerius Maximus müvét biztosan használta. A κατὰ Κυειτίλλιον forrás-hivatkozás igy nagy valószinüséggel megbizható szöveghagyománynak tekinthető; ez viszont Geop. I. 9. τῶν Κυντιλίων lemmájának hitelességét igazolja.

Mivel - mint ahogyan már emlitettük -, Geop. I.

3-4. szerzői lemmájának hitele - vagy legalábbis reális volta - sem vonható kétségbe, a lemmák készitőjének legalábbis ezen a néhány helyen megbizható források alapján kellett dolgoznia. /Bővebben: Boll, F.: Griech. Kal. II./

4.§. Pleiádok - a Fiastyúk

5.§. Hyadok - az Aldebaran /a Bika csillagkép legfényesebb csillaga/ körül csoportosuló halvány csillagok.

7.§. Prokyon - a Kis Kutya csillagkép egyetlen fényes csillaga.

10.

2.§. ἐπάν - Fehrle /Richtlinien p. 14/ a H kóderben szereplő ἐάν -t tartja a jó szöveghagyománynak.

4.§. Az itt emlitett "arabok pusztulása" az orosz fordító véleménye szerint /p. 312/ a hely forrásának datálásához értékes közvetett adatot nyujt. /Az arab hóditás idejénél, a VII.-VIII. századnál korábban valószinüleg nem készült a feljegyzés./

11.

Διονυσίου - Dionysius - Needham /proleg. ap. Niclas p. LVII/ szerint Cassius Dionysius Uticensis, aki /az ie. I. szd.-ban/ a karthagói Mago mezőgazdasági müvét 20 könyvben görögre forditotta.

Meyer /Bd. III. p. 345-346./ és Gemoll /p. 70-71./

egy másik Dionysius szerződését is lehetségesnek tartja.

2.§. Az Euros DK-ről, a Kaikias DNy-ról fúj.

3.§. A Iapyx DK-ről, a Lips DNy-ról fúj.

4.§. Gemoll /p. 70-74/ megjegyzi: az összes többi szerző az ἀπαρκτίας -t és nem a βορέας -t nevezi cardo septentrionalesnek. A hiba magyarázata véleménye szerint az, hogy a fejezet szerzője a forrásában szereplő /Gemoll szerint Varro ap. Seneca N. Q. V. 16. 3-6; nála p. 73: a septentrionali latere summus est aquilo, medius septentrio, imus thrascias/ summus szót tévesen értelmezte.

A Thraskias ÉK-ről, az Aparktias ÉNy-ról fuj.

5.§. A Libanotos DK-ről, az Euronotos DNy-ról fuj.

7.§. ἄκανθαι - Strömberg/Griech. Pflanzennamen p. 17/ szerint minden tüskés növény közös elnevezése./ - A szó etimológiájáról ld. Strönberg: Theophrastea p. 49, 184./

12.

Δωδεκαετηρὶς τοῦ Διός - a Iuppiter 12 év alatt járja be nap körüli pályáját, keresztülhaladva ez idő alatt az Állatöv csillagképein.

4.§. a görögben az ἐν αὐτῷ kifejezés pontos értelme teljes bizonyossággal nem állapitható meg a szövegösszefüggésből. Leginkább az őszre vonatkoztatható ez a névmás a szövegben elfoglalt helyéből kiindulva, de kizártnak az sem látszik, hogy az egész

esztendőre vonatkozik.

6.§. Az 5.§. elején Démokritos véleményét kezdi ismertetni a szöveg. Beckh szövegében a δεῖ személyragos állitmánnyal megszakadni látszik Δημόκριτος λέγει kifejezéstől függő oratio obliqua, pedig a 6.§. második felének infinitivusai csak ilyen összefüggésben értelmezhetők megnyugtatóan. A szerkesztés logikája helyreáll egy egészen kis szövegjavitással akkor, ha a δεῖ helyett ezt olvassuk: δεῖν

Ahogy Lipsic is megjegyzi /p. 312-313/ az 5. és 6. §.-ban foglaltak között bizonyos ellentét látszik lenni: az 5.§-ban arról esik szó, hogy a jelzett esztendő egyedül a szőlőültetésre alkalmas. Ugyanakkor a 6.§. vége kertek előkészitésére is buzditani tünik az olvasót. Ez lehet persze a mü kompilátorának a figyelmetlensége, aki minden további nélkül két ellentmondó gazdasági tanácsot ad. Esetleg azonban az is elképzelhető, hogy a κήπους κατασκευάζειν fordulat a kerteknek a jövőre, az elkövetkező gazdasági évre vonatkozó gazdasági előkészitését jelenti, s igy bizonyos értelemben nem az adott esztendőben mutatkozó haszonra, előnyre utal a szöveg.

11.§. μὴ ὁμοίως πνεῖν - értelme nem világos. Lipsic ugy látszik arra gondolt, hogy a kifejezés a szél változó erősségére utal. Ennél azonban valószinübbnek tünik e szavaknak a megelőző mondathoz való kapcsolódása. - Az antik ember számára a passzátszél

normális, átlagosnak számitó periódusa is vita tárgyát képezte. Legtöbben negyven napra tették e periodust, de voltak, akik ennél rövidebb, és voltak, akik ennél hosszabb időszakot vallottak törvényszerünek. /Rehm: Etesiai: RE. VI. 1. (Stuttgart, 1907) 714-715./ Igy bizonyára tudatában voltak annak, hogy a passzátszelek tartama nem minden évben pontosan azonos. A bennünket érdeklő Geop.-hely ezek szerint valószinüleg azt akarja mondani, hogy kérdéses évre nem nagyon kiadós, tehát nem nagyon hosszú passzátszél-időszak várható.

13.

Πτολεμαίου - Marcus császár korában, Alexandriában élt filozófus volt. Főleg asztrológiai jellegü munkákat irt, amelyek a IX-X. századi Bizáncban nagy népszerüségnek örvendtek.

Gemoll /p. 76/ Ptolemaios direkt használatát nem tartja valószinünek. Lipsic viszont /p. 313/ mind Ptolemaios, mind Sotion közvetlen használatáról ir.

14.

3.§. Φιλόστρατος ἐν τῶ ἱστορικῶ - Fehrle /Studien, p . 17/ egy ἡρωικός melléknevü Philostratos müvében véli e hely forrását felfedezni.

Gemoll vizsgálatai szerint /pp. 3-5. 37, 102, 104, 213, 228, 233/ §.3-4. Palladius I. 35, 15; §.8. Pal-

ladius l. 35, 14 szövegével mutat közeli rokonságot. Az egyezés magyarázata: közös forrás /valószinüleg Anatolius/ használata. Az átvett részek Palladiusnál összefüggő egészet alkotnak.

15.

Gemoll pl. 246: ld. I. 14. 12 - ebből vált ki I. 16 önálló fejezetként

Beckh de Geop. codd. p. 340-41-ben ismerteti elődei szöveghelyreállitási kisérleteit.

A Needham által ajánlott olvasat: Ἄλλο περὶ χαλάζης. Ἀφρικανοῦ. Ξύλα δαφνήσας παρθένου κνήμας ἀλλιόριζαν. Τῆς δὲ /vagy : εἰς/ ἕκαστον κλῆμα χρὴ εἶναί τε καὶ χῶσαι.

Niclas lehetőségként vet fel néhány korrekciós javaslatot, /kiadásában p. 65-66/ de maga sem tekinti őket teljes mértékben kielégitőnek. A fejezet az ő értelmezésében a következő formában szerepel: Ξύλα δάφνης, τοὺς παρθένου μῆνας, ἀλλιόριζαν εἰς ἕκαστον κλῆμα χρὴ θεῖναί τε καὶ χῶσαι.

Beckh - bár sem Needham, sem Niclas szövegjavitását nem találja kielégitőnek, maga is csak egyetlen - nem tul meggyőző javaslattal szolgál: Geop. I. 11. 1. és II. 42. 1. alapján κλῆμα helyett κλίμα olvasatot ajánl.-Forditásunk alapjául a Niclas által /p. 66-on/ ajánlott szövegváltozatot használtuk, - némi változtatással: az ἀλλιόριζαν -t /ezt az olvasa-

tot egyébként nem támasztja alá egységes kézirati hagyomány: Beckh ἀλληωρῆσαι -t közöl, a H kódexben /Beckh p. 30/ ἀλλιορίσαν szerepel/ἀλλίου ῥίζαν helyett a legalább nem hibrid ἄλληνος ῥίζαν -ként értelmeztük.

IV. Exkurzus a Prooimion §9 egy irói stiluseszközéről

Az az ismeretlen nevü bizánci literátor, aki a Geoponika cim alatt ismeretes mezőgazdasági gyüjteményt a mai alakjában összeállitotta, az antik szerzőktől vett idézetek előtt egy prefációban emelte ki császári pártfogójának, VII., Biborbanszületett Konstantinosnak az érdemeit.[1] Tette ezt nyilvánvalóan azért, mert a Geoponika kivonatgyüjteménye éppenúgy ennek a valóban irodalom- és kulturapártoló uralkodónak köszönhette létrejöttét, mint ahogy a többi hires excerptumgyüjtemény is a Biborbanszületett utasitására és támogatásával készült el. /Excerpta de legationibus, Excerpta de insidiis, Excerpta de sententiis, Excerpta de virtutibus et vitiis etc./ A prefáció ismeretlen szerzője természetesen azon igyekszik, hogy a császár kultúra-fellenditő tevékenységét mentül ragyogóbb megvilágitásba állitsa. Ennek a célnak az érdekében a bevezetés 9.§-ában a következő gondolatot vázolja: az uralkodó a mezőgazdaságról szóló antik tanitások összegyüjtésével nemcsak az emberek számára életszükségletet jelentő javak termelését segiti elő, hanem ezen túlmenően a szemet és a szaglást gyönyörködtető termékek előállitását is istápolja.[2] Az egész szövegösszefüggés, főleg a megelőző § mondanivalója az emberi élet fenntartását szolgáló javakról a sorok között azt sejteti, hogy a szerző itt a táplálékról, ennivalóról,[3] és ilyenformán átvitt értelemben az izlelés érzékéről szól tulajdonképpen. Az érzékszerveknek, illetve azok mü-

ködésének, gyönyörüségeinek az emlegetése szemmel láthatóan mint hatásos - vagy éppen hatásvadászó szónokias kép került a prefáció szövegébe. A rendelkezésemre álló interpretációi, magyarázatai, megbeszélései[4] a kérdéses passzusnak mindeddig nem utaltak arra, hogy ez az irói eljárás nem magában álló jelenség ezen a helyen, hanem egy-a bizánci irodalomban másutt is megfigyelhető stiláris eszköz alkalmazása.

Az első kinálkozó párhuzam Theophylaktos Simokattés történeti művének a bevezetése.[5] Itt is általános eszmefuttatás olvasható arról, hogy az emberi elme mire képes, illetőleg mire tör, s ebben a gondolatmenetben bukkan fel az emberi érzékszerveknek, illetve ezek érzékelésének az említése. Theophylaktos a látás, az izlelés, a tapintás és a hallás érzetére utal ebben az összefüggésben, mondanivalója az, hogy az emberi értelem, a logos ezeken a területeken a természetadta javakat kedvezően tudja átalakitani.[6]

A másik idekivánkozó példa az a homilia, amelyet nagy valószinüséggel Theodoros Synkellosnak szoktak tulajdonitani, és amelynek tárgya Konstantinápoly 626. évi avar ostroma, illetőleg az ostrom sikeres visszaverése, amit az Istenanya csodás beavatkozásával magyarázott a jámbor bizánci lakosság. A szónok valószinüleg a császárvárosnak az ostromtól való megszabadulása első éves fordulóján, 627 aug. 7-én mondotta el szónoklatát. Ebben kitért arra, hogy a számok, amelyek az örömünnep jellemzői, valamilyen módon mind kapcsolatba hozhatók Szüz Mária alakjával,

illetőleg az ő segitségének köszönhetően kivivott diadallal, a győzelem ujjongó örömével. A kérdéses nap csütörtökre esett, s ez a keresztény bizánci szóhasználat szerint a hét ötödik napja volt. Az ötös számot úgy kapcsolja a győzelem napjához, hogy az öt érzékszervre utal. Céloz arra, hogy 626. augusztus 6-nak csütörtökje mind az öt érzékszerv számára isteni gyönyörüséggel lett teljes.

Mint az előző bekezdésben emlitett homilia, ugy Georgios Pisidés Bellum Avaricum cimü költeménye is az avarokon nyert 626. évi diadalt ünnepli. A város szabadulásának az örömnapját nagy költői lendülettel jellemzi a poéta. Ebben a leirásban is visszatér a hatásosnak tartott szónoki képként mind az öt érzékszervnek a felsorakoztatása. A győzelem ünnepnapján nem zavarja a látást ártalom látványa, a hallás nem kényszerül disszonáns hangok befogadására, a szaglás nem esik veszedelmet hozó érzetek csapdájába, az izlelés csak romlatlan táplálékban leli kedvét, s a tapintás mintegy Krisztus megváltó tagjait próbálja csak érinteni.

Georgios Pisidésnek a verse valamennyi érzékszervnek 2-2 sort szentel, s igy azok szónokias eszközként való felhasználása viszonylag nagyra duzzad. Minden bizonnyal akad még további, itt nem emlitett példa bizánci /sőt talán már antik/ iróknál is az érzékszerveknek ilyen stiláris diszitő elemként való felhasználására.[8] Ahhoz mindenesetre az itt emlitett ese-

tek is elegendők, hogy világosan láthassuk: a Geoponika előszavának szerzője egy régi, kipróbált irói fogással él akkor, amikor a földmüvelés értékes termékeit mint különböző érzékszervek /izlelés, látás/ kiszolgálóit mutatja be. Az izlelés számára terem a táplálék, a szem gyönyörködtetésére és a kellemes szagok terjesztésére nő a jó illatú virág és sok más disznövény.

Platon müveinek tartós és erőteljes hatása a későbbi görög iróknál elképzelhető, ha nem is biztos természetesen, hogy az öt érzékszerv felhasználása elméleti gondolatmenet részeként Platon Államának egy részletére megy vissza. Itt /Pol. VII. 7-8. p. 523 b. - 526 b./ a dialógus azt vizsgálja, vajon mi az, amit az érzékszervek önmagukban képesek megragadni, s mi az, aminek az átlátásához λογισμός és νοήσις is elengedhetetlenül szükséges. Ha más értelemben is, mint szerzőnknél, és mint a fentebb emlitett Theophylaktos-passzusban, az értelem, gondolkodás /λόγος / van szembesitve az érzékeléssel. Igy közvetett /a rétor - iskolák közegén áthaladva módosult/ platoni reminiszcenciával állunk talán szemben az idézett bizánci iróknál.

V. Megjegyzések a Geoponika egy fejezetéhez

1. A Biborbanszületett Konstantin császár ösztönzésére létrejött kompiláció, amely az antikvitás számos hiteles és pszeudoepigráf mezőgazdasági irójától állit össze excerptumokat tárgykörök szerinti csoportositásban, s amelyet Geoponika cimen idéz korunk ókortudománya,[1] ma egyetlen kiadásban áll ténylegesen a kutatás rendelkezésére. Ezt H. Beckh készitette, 1895-ben jelent meg Lipcsében a Bibliotheca Teubneriana köteteként.[2] Ujabb kritikai kiadásról nincs hir.[3] J. N. Niclas egy századdal régibb ediciójának szövegmegállapitása pedig tökéletesen elavult /legfeljebb a négy kötet magyarázó jegyzeteiben összehordott anyag miatt veszi néha kézbe az ember ezt a XVIII. századi munkát/.[4] Miután az elmondottak értelmében pillanatnyilag Beckh közlése jelenti az érdeklődő számára az egyedüli tájékoztatást a Geoponika görög textusáról, bizonyára nem haszontalan rámutatni arra, hogy egy ponton hibás, korrekcióra szoruló az 1895-ös szövegmegállapitás.

A Geoponika első könyvének hetedik fejezetében a következőkről olvasunk: bizonyos mezőgazdasági munkákat attól függően tanácsos vagy nem tanácsos egy adott időben elvégezni, hogy a hold akkor a horizont felett vagy alatt van-e; ehhez képest tájékoztatást kap a mü olva-

sója, hogy a hónap elsejétől harmincadikáig melyik napon mettől meddig van a hold a "föld felett" / ὑπέργειος / illetőleg a "föld alatt" / ὑπόγειος/.

/. Az antik ember számára a nappal és az éjszaka függetlenül annak az égövvel és az évszakokkal változó hosszuságától mindig 12-12 órára oszlott napkeltétől napnyugtáig.[5] Ezért az ókori mezőgazda szemében lehetségesnek tünt valamennyi hónapra egyaránt érvényes táblázat elkészitése,[6] amely megmutatja, hogy elsején, másodikán és igy tovább egészen harmincadikáig hány órától hány óráig van a hold a horizont alatt illetőleg fölött. Más kérdés, hogy miután a csillagászati holdhónap nem egész számú többszöröse egy napnak,[7] a szóban forgó táblázat időadatai a valóságban nélkülöztek minden egzaktságot. Csak arra voltak jók, hogy az egyszerü gazdálkodót megnyugtassák: tényleg a holdnak föld felett illetőleg föld alatti állásánál végzi azt a munkát, amelynek idejét a paraszti hiedelmek igy irták elő.[8]

A Geoponika I 7 caputja a nap mint nap változó holdnyugtákat és holdkeltéket órákban és annak tört részeiben kivánja meghatározni. Az ide tartozó számok azonban a kézirati hagyományban tökéletesen romlottak. A kódexek olvasataiból a szóban forgó szövegrészek nem állithatók úgy helyre, hogy kielégitő értelmet adjanak. Mint G. Bilfinger meggyőzően bizonyitotta,[9] a szöveghelyreállitás kulcsát az idősebb Plinius egy passzusa adja a kezünkbe.[10] Eszerint a hold

nyugtának illetőleg keltének a naponkénti eltolódása 19/24 órát (dodrantes semuncias horarum) tesz ki.

Minthogy a Geoponika az óra törtrészeként (μόριον) csak az egytizenketted egész számú többszöröseit használja /annak felét - a semunciá-t nem), a bennünket foglalkoztató táblázatba a pliniusi 19/24 úgy illeszkedik, hogy felváltva egyik alkalommal 9/12 /9 morion/, a másik alkalommal 10/12 /10 morion/ a hold nyugtának illetőleg keltének a napi eltolódása.[11] Kivételt képez néhány nap a hó legelején, legvégén és közepén /1, 2, 14, 16, 29/; itt a Geoponika görög kéziratainak vallomása és a szir párhuzamos szöveg olyan teljes összhangban ad kerek fél- illetőleg egy óra eltolódást a holdnyugta és kelte napi időpontváltozásaként, hogy konjekturának nem lehet helye.[12]

A fent elmondottak értelmében tizenkettedikén a hold nyugovóra térésének kezdetéül éjszaka kilenc és fél óra /9 óra 6 morion/ adódik, ám Beckhnél /p. 13 v. 8-9/ azt olvassuk, hogy kereken kilenc órakor kerül a horizont alá a hold. Mivel ezt az időadatot sem egyöntetü kézirat hagyomány nem igazolja, sem a Pliniustól megőrzött antik képlet nem támasztja alá, Beckh szövegmegállapitását - ἀπὸ ὥρας θς' νυκτερινῆς - elhibázottnak kell mondanunk és helyette az alábbiakat kell a szövegbe vennünk: ἀπὸ ὥρας θ' καὶ ς' μορίων ὥρας νυκτερινῆς [13]

2. A Geoponika szóban forgó fejezetének nemcsak a szövegmegállapitásához, hanem az értelmezéséhez is van egy szerény megjegyzésünk. Az első paragrafusban mint erre feljebb már utaltunk, az áll, hogy bizonyos munkákat a hold horizont alatti, másokat annak horizont feletti állásánál tanácsos végezni. Ezzel némileg ellentétes a tizenhatodik paragrafus mondanivalója, ahol azt olvassuk: tizenötödikén végig napkeltétől napnyugtáig a "föld alatt" van a hold, ilyenkor tehát az egész napon át különösen jó munkavégzés lehetséges /δι' ὅλης ἡμέρας τὰ ἔργα καλλίω ποιήσομεν /.

A két passzus ellentétességét annyira kiélezni aligha volna helyes, hogy ebből az egyik emendálásának a szükségességét olvassuk ki. Annyit azonban mindenképpen észre kell vennünk: az az antik tradició, amelyet a Geoponika itt "Zoroaster" neve alatt idéz,[14] a holdkeltével, illetőleg -nyugtával kapcsolatba hozható mezőgazdasági munkák tulnyomó többségénél a hold "föld alatt" tartozkodását tekintette a munkavégzés kedvező idejének.

VI. Jegyzetek

1. Geoponica sive Cassiani Bassi scholastici de re rustica eclogae. Recensuit Henricus Beckh. Lipsiae, 1895.

2. A Geoponika kódexeire ld.: H. Beckh: De Geoponicorum codicibus manuscriptis. Erlangen, 1886; /Acta seminarii Erlangensis /1896/, Bd. IV. p. 261-346/ valamint a következő tanulmányok Beckhnek a Geoponika kódexeivel kapcsolatos felfogását helyesbitő vagy kiegészitő megjegyzéseit: G. Pasquali: Doxographica aus Basiliusscholien /Göttinger Ges. d. Wiss. philol. hist. Kl. 1910, pp. 212-215/ -F. Boll: Griechische Kalender II. Der Kalender der Quintilier und die Überlieferung der Geoponica. Heidelberg, 1911. -E. Fehrle: Richtlinien zur Textgestaltung der griechischen Geoponica. Heidelberg, 1920. /Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie d. Wiss. Philos.-hist. Kl. 1920. 11./

3. Geoponicon in sermonem syriacum versorum quae supersunt. P. Lagardius edidit. Lipsiae-Londini, 1860. -Ld. még: P. de Lagarde: Programm der Luisenstädtischen Realschule zu Berlin, 1855. /Gesammelte Abhandlungen, Leipzig, 1866. p. 120 ss./ -G. Sprenger: Darlegung der Grundsätze, nach denen die syrische Übersetzung der griech. Geop. gearbeitet worden ist. Göttingen, 1899.

4. Anatolius munkájáról abból a tartalmi kivonatból tudunk, amelyet Photios hires "Bibliothékája" ad. /Cod. 163/.

5. A. Baumstark: Lucubrationes Syro-graecae. /Jahrbücher für Klass. Philologie, XXI. Suppl.bd. /1894/ p. 384 ss.

6. Girk' vastakoc -ed. G. Alishan, Venedig, S. Lazaro, 1877.

7. A. Baumstark forditásában /Lucubr. p. 374/:

"Liber agriculturae Graece compositus a sapiente Kostus filio Askuraskija. Convertit eum Sergius Eliae filius Graecus e sermone Graeco in Arabicum. Complectitur duodecim capita. Verterunt eum etiam Kosta filius Baalbecenus et Eustathius et Abu Zakarja filius Iahjae filii Adii. Omnium vero optima et emendatissima exstitit versio Sergii. Etiam in sermonem Persicam liber translatus est. Persae eum appellant Varznameh.."

8. Libro de agricultura su auctor et doctor excellente Abu Zacharija Jahia. Traducido al castellano par J. A. Banqueri, Madrid, 1802. -Le livre de'l agriculture, traduit par Clément-Mullet, Paris, 1864-67.

9. Geoponicorum sive de re rustica libri XX ad MSS fidem denuo recensi et illustrati ab Io. Nicolao Niclas. I-IV. Lipsiae, 1781. p. LXXIX.

10. Geop. ed. Niclas p. XXIX ss. -Egyébként a Geoponika-kódexekben szereplő lapszéli jegyzetek készitői is e két császárral próbálták azonositani a Prooimionban megszólitott Konstantinost. A Beckh által a de Geop. codd. p. 301-304-en leirt, a cod. Cantabrigiensis 173-ban megtalálható Nr.11-es töredék jegyzete a Prooimion cimzettjének Konstantinos Pogonatos császárt nevezi. A Cheltenhamensis 1523 /Beckh által p. 296-on leirt/; Cheltenhamensis 6762 /Beckh p. 293/; Cheltenhamensis 1581 /Beckh p. 312/ kéziratok jegyzetében pedig Konstantinos Porphyrogennetos neve szerepel.

11. Geop. ed. Niclas p. XXXVII ss.

12. Geop. ed. Niclas p. XXXVII 19-es jegyz.

13. Feltehetőleg sajtóhiba; az előzőekben Cassianus Bassus néven emliti.

14. W. Gemoll: Untersuchungen über die Quellen, der Verfasser und die Abfassungszeit der Geoponica. Berlin, 1883.

15. A kódexekre ld.: Beckh de Geop. codd. p. 267, 276, 319 ss., 287 ss.

16. Anatolius Ἀνατόλιος, Οὐινδανιώνιος, Βήρυτιος neveken szerepel a Geoponikában. Gemoll /p. 98./ a név felbontása mögött szándékosságot gyanit: véleménye szerint a mü rendkivül önállótlanul dolgozó összeállitója igy akarta Anatolius tul gyakori használatának a tényét elködösiteni.

17. Ammianus Marcellinus XXV, 3, 14

18. Cod. Marcianus 524-et és a vele egy családba tartozó Baroccianus 54-et, Harleianus 5726-ot, Pal.I. /No. 207/ -et említi p. 254-en példaként.

19. A kéziratok Cassianus Bassust szerzőként nem szerepeltető másik csoportja -így elsősorban az F és az L kódex Gemoll véleménye szerint a császári óhajra létrejött mü hivatalos változatát tartalmazza.

20. Beiträge der Landwirtschaft bei den Griechen. I-III. /Rheinisches Museum 45; /1890/ p. 58-99, 212-222, 48 /1893/ p. 1-40. -Ein angebliches Bruchstück Demokrits über die Entdeckung unterirdischen Quellen /Program des Friedrichs-Wederschen Gymnasiums zu Berlin, 1896/ c. tanulmánya Geop. II. 6. vizsgálatával foglalkozik. -Ld. még: RE /Stuttgart, 1912/ szintén Oder kezétől származó Geoponika - ismertetését.

21. Prooimion §4-7 /p. 1-2 Beckh/

22. Az elemzés másik lehetősége a Gemoll által követett, Oder véleménye szerint metodikailag helytelen módszer, a [illegible]-sok esetben kétséges hitelü - szerzői nevekből való kiindulás.

23. Anatolius három különböző néven való szerepeltetése mögött Oder nem gyanit szándékosságot. /Beitr.I. p. 67. adnot. 1./ A név felbontását a Geoponika forrásjegyzékében egy-egy névvel szereplő szerzői nevek analógiás hatásával magyarázza.

A Geoponikában szereplő Οὐινδανιώνιος és a Photiosnál fellelhető Οὐινδάνιος névformák összhangba hozásához feltételezte, /Beitr. I. p. 67 adnot. 1./ hogy a IV. századi feliratokban gyakran szereplő, igy ebben az esetben is valószinünek tartható Οὐινδώνιος alak a Photios révén ismert formával párhuzamosan hagyományozódhatott. Véleménye szerint Anatolius müvének másolója, aki a kéziratban Οὐινδανίου -t olvasott, - tévesen - mindkét szótagot felvette a névbe.

24. Libanios epistol. 357 és 572.

25. Ammianus Marcellinus XIX, 11, 2; XXI, 6, 5.

26. A Geoponika caput-cimeiben szereplő mintegy harminc szerzői név közül tényleges hitele Oder vizsgálatai szerint csak a következő neveknek van: Démokritos; Pamphilius; Apuleius; Diophanés; Africanus; Florentinus; Valens; Tarentinus; Leo /illetve Leontinus vagy Leontius/.

G. Pasquali véleménye szerint a szerzői lemmákat egy 600-950 körüli átdolgozó iktatta a mü szövegébe. Az F. Boll tanulmányában közölt néhány példa /Griech. Kal. II. p. 11 ss./ az ő feltevését valószinüsiti.

27. Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft. 9. Bd. 1. Abt. - K. Krumbacher: Geschichte der Byzantinischen Literatur bis zum Ende des Oströmischen Reiches. München, 1897. p. 261 ss. -

-Handbuch der Altertumswissenschaft. -Wilhelm von Christis: Geschichte der griechischen Literatur. 6. Aufl....v. Otto Stählin,...Wilhelm Schmied. II.1. München, 1920. p. 291 ss.

28. A. Baumstark: Lucubrationes Syro-Graecae. /Jahrbücher für Klass. Phil. Suppl. bd. 21/1894/ p. 357 ss./

29. Gemoll /Untersuchungen p. 270 ss. -E. Meyer: Geschichte der Botanik /Königsberg, 1855. Bd. III. p. 33 ss. -Oder e kérdésben Meyer nézetének ismertetésére szoritkozik. /Beiträge III. p. 38. adnot. 1./

30. E. Fehrle: Studien zu den griechischen Geoponikern. Leipzig-Berlin, 1920.

31. E. Fehrle: Studien... p. 4.

32. C. Brockelmann: Die armenische Übersetzung der Geoponica. /Byzant. Zeitschrift V. /1896/ p. 385ss./

1. Geoponica sive Cassiani Bassi scholastici de re rustica eclogae. Ed. H. Beckh, Lipsiae, 1895. pp. 1-3.

2. Prooimion §9. Οὐ μόνον δὲ τὰ ἀναγκαῖα, ἀλλὰ καὶ αὐτά τὰ περιττά, καὶ εἰς τέρψιν μόνην ὀφθαλμῶν καὶ ὀσφρήσεως συντελοῦντα θεάσαιτο.

3. Prooimion §8. Αὐτίκα γὰρ ὁ τοῖσδέ σου τοῖς σπουδάσμασι προστυχών, τὰ τὴν αὐτοῦ συνιστῶτα ζωὴν ἀκριβῶς κατοπτεύσειε, καὶ τὰ χρειώδη καὶ ἀναγκαῖα, καὶ ἐξ ὧν ὁ ἀνθρώπινος βίος συνέστηκε, καὶ ἐν οἷς τὴν ἅπασαν ἔχει σπουδήν, μετὰ παντὸς κόσμου καὶ τάξεως ἐπισκέφαιτο.

4. W. Gemoll: Untersuchungen über die Quellen, der Verfasser und die Abfassungszeit der Geoponica. Berlin, 1883. p. 250, 256. - E. Oder: Beiträge der Landwirtschaft bei den Griechen. Rhein. Museum, 45. /1890/ pp. 58-61.; 48. /1893/ p. 23 ss. - Lipsic komm. p. 309.

5. Theophylaktosnak a Prooimionját Th. Nissen /Das Prooemium zu Theophylaktos Historien und die Sophistik /Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 15 /1939/ 3-13./ az ie. IV. század Athénjának gon-

dolatvilágával rokonnak találja, feltételezi, hogy a nagy irodalmi müveltségü Theopylaktos a szofisták és kortársaik irásaiból meritett Világtörténete bevezetésében. - Nissen valóban frappáns egyezésekre mutathat rá Theophylaktos Prologusa és a szofisztika gondolatmenete között, ezek az egyezések azonban nem feltétlenül bizonyitják, hogy Theophylaktos magukat a klasszikus kori gondolkodókat általában közvetlenül és első kézből ismerte volna. Ennél az elképzelésnél talán valószinübb azt feltételezni, hogy későbbi - hellenisztikus, római császárkori vagy éppen korai bizánci forrásból, a rhétoriskolai "tananyagból" vette gondolatait. A Geoponika bevezetőjének Theophylaktossal való kétségtelen egyezései igy abból fakadhatnak, hogy ennek szerzője szintén a bizánci rhétoriskola tradicióin nevelkedett.

6.... ἃ γὰρ ἐκείνη διέλειπε λόγος τετελεσιούργηκε βέλτιστα, ἃ μὲν εις θέαν ἐγκαλλωπίσας, ἃ δὲ γεῦσιν ἡδύνας, ἔνια πρὸς ἀφὴν τονώσας ἢ μαλακίας, ἄλλα πρὸς ἀκοὴν μουσουργήσας....

7. Analecta Avarica /ed. Leo Sternback/. Rozprawy Akademii Krakow Filolog. Serya II. Tom XV. 1900. p. 308; /36-37/ πέμπτη μὲν γὰρ ἦν κατ' ἐνέργειαν πάσας ἡμῶν τὰς αἰθήσεις εὐφροσύνης θείας πληρώσασα ...περὶ ἃς ὁ νοητὸς μάλιστα γίνεται πόλεμος.

8. A 430 körül élt Neilos Doxapatres Taxis ton patriarchikon thronon c. irásában /Vatarsapat, 1902, ed. F. N. Finck/ az egyház és a patriarchátusok szoros összetartozásának, egymásrautaltságának az illusztrálására szerepel a test és az öt érzékszerv kapcsolatának emlitése. Mint ahogy a test teljes épségéhez hozzátartozik az öt érzékszerv összehangolt müködése, éppigy elengedhetetlen, hogy az egyházon belül az érzékszervek funkcióját betöltő öt patriarchatus egyetértésben tevékenykedjék.

ὅτι γὰρ ἔδει τέλειον εἶναι τὸ σῶμα τῆς ἐκκλησίας, ἧς μία κεφαλὴ ὁ Χριστός, πᾶν δὲ σῶμα ταῖς πέντε διοικεῖται αἰσθήσεσιν οὐ μὴν τέσσαρσιν, διὰ τοῦτο ὠκνόμησε τό ἅγιον πνεῦμα πέντε γενέσθαι τὰ πατριαρχεῖα, ἅτινά εἰσιν ἓν σῶμα καὶ μία ἐκκλησία, αἰσθήσεων λόγον ἐπεχόντων τῶν πέντε πατριαρχείων. ὥσπερ γὰρ πᾶν σῶμα ζῶον ὑπὸ τῶν πέντε διοικείται αἰσθήσεων εἰ δὲ λείπει μία τις τῶν αἰσθήσεων ἀτελές ἐστι τὸ σῶμα, οὕτω καί ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἓν σῶμα οὖσα ἅπασα καὶ μία τῇ εἰς Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ πίστει ἐστηριγμένη ὑπὸ τῶν πέντε πατριαρχῶν διοικεῖται ὥσπερ ὑπὸ αἰσθήσεων. ποῖον δὲ πατριαρχεῖον τῆς δὲ τυχὸν τῆς αἰσθήσεως ἐπέχει λογον καὶ ποῖον τῆς δέ, οὐ τοῦ παρόντος λέγειν καιροῦ.

1.A régibb és ujabb szakirodalomban ld. K. Krumbacher: Gesch. d. byzantin, Literatur, München, 1897, p. 261-263. -P. Kroh: Lexikon der antiken Autoren, Stuttgart, 1972, p. 241.-Vö. még K. D. White: Roman Farming, London, 1970, p. 32-33, 45-46, 463.

2. Geoponica sive Cassiani Bassi scholastici de re rustica eclogae, Ed. H. Beckh, Lipsiae, 1895.

3.Más kérdés, hogy nagy szükség volna egy korszerü kiadásra: vö. G. Schrot: Geoponica. Der kleine Pauly: Lexikon der Antike II. /Stuttgart, 1966/ p. 756-757.

4. Γεωπονικά. Geoponicorum sive de re rustica libri XX... recensi et illustrati ab Io. Nic. Niclas. Lipsiae, 1781. Persze, Niclas magyarázó jegyzeteit is részben tulhaladottá tette a későbbi szakirodalom, igy egyebek mellett W. Gemoll /Untersuchungen über die Quellen... der Geoponica, Berlin, 1883/ gazdag párhuzamoshely-összeállitása.

5.E. Bickerman: Chronologie, Leipzig, 1963, p. 3-4.

6.G. Bilfinger: Zu den Geoponica des Cassianus Bassus. Jahrbücher für Classische Philologie 129 /1884/ p. 491-492.

7. F. K. Ginzel: Handbuch der Chronologie. I. Leipzig, 1906. /reimpr. 1958/ p. 36-37.

8.A számos antik hiradás közül, amely a holdjárásnak

és a paraszti munkának ilyen vagy olyan kapcsolatáról szól, említsük itt kiragadott példaként Varro, De re rustica I. 37 elbeszélését; ez ugyanis kitünően mutatja, mennyire babonás és nem tudományos gondolatkörben mozgott a legtöbb idetartozó előírás. - A kérdéshez ld.: Maróti E.: Silva caedua. Antik Tanulmányok 1972. II.

99. Bilfinger: i. h. 492-493.

10. Plinius, Hist. nat. II/11/ 58.

11. Geoponika I.7§egész szövegösszefüggése világosan mutatja, hogy a morion szónak ezen a helyen csak egy kielégitő értelmezése lehetséges: egytizenketted.

12. Beckh praefatiojában /p. VI-VII/ és kritikai apparátusában /p. 12./ csak a jelzett napokra /1, 2, 14, 16, 29/ utal mint olyanokra, amelyeknél a modern számitás helyett az egybehangzó kézirati hagyományra kell a szövegmegállapitást épiteni. Valójában a tizenhetediknél is ez a helyzet. Egyébként ugyanis a hónap első és második fele között teljes párhuzam mutatkozik: amelyik időpont 1-15 között a hold horizont alá kerülésének a pillanata, ugyanaz 16-30 között a horizont alá kerülése. Az egyetlen eltérés ettől a szabályosságtól tizenhetedike, ahol a szir párhuzamos szöveg /Geoponicorum in sermonem Syriacum versorum quae supersunt ed. P. de Lagarde, Lipsiae 1860/ 1 óra 7 moriont ad és a görög kéziratokban ιζ' számjegy áll a morionok jelzésére, ami ζ' elirásából származhat.

13.A Geoponika orosz tolmácsolója /Е. Э. Липшиц: Геопоники. Византийская сельскохозяйственная энциклопедия X. века, Москва-Ленинград, 1960. fordításának tanusága szerint érzékelte ugyam a Beckh-féle szöveg szóvátett hibáját, ám kereken mégsem mondta ki, amit mi itt megállapitottunk. Bevezetésében ugyanis arról szól, hogy Beckh vagy valamelyik másik kiadó textusa az, amit forditása alapjául vesz, ám a korábbi kiadók egyikénél sem szerepel 9 óra 6 morion tizenkettedike holdnyugtájának időpontjaként.

14.Az ál-Zoroasterre vonatkozólag ld.: Gemoll: i.m. 206 ss.

Felhasznált irodalom

1. Geoponicorum sive de re rustica libriXXX... ad HSS fidem denuo recensi et illustrati ab Io. Nic. Niclas. Lipsiae, 1781.

2. Geoponica sive Cassiani Bassi scholastici de re rustica eclogae. Ed. H. Beckh. Lipsiae, 1895.

3. Е. Э. Липшиц: Геопоники. Византийская сельскохозяйственная энциклопедия X. века. Введение, перев. с греческого и комм. М.-Л. 1960.

4. W. Gemoll: Untersuchungen über die Quellen, der Verfasser iund die Abfassungszeit der Geoponica. Berlin, 1883.

5. E. Oder: Beiträge zur Geschichte der Landwirtschaft bei den Griechen. Rhein. Museum 45. /1890/ pp. 58-99; 212- 222; 48. /1893/ pp. 1-40.

6. H. Beckh: De Geoponicorum codicibus manuscriptis. Acta seminarii phil. Erlangensis. 4. Bd. 1886.

7. F. Boll: Griechische Kalender II. Der Kalender der Quintilier und die Überlieferung der Geoponica. Heidelberg, 1911.

8. E. Fehrle: Studien zu den griechischen Geoponikern. Stoicheia, 3. Heft., 1920.

9. E. Fehrle: Richtlinien zur Textgestaltung der Griechischen Geoponica. Heidelberg, 1920. /Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Kl. 1920. 11.

10. G. Bilfinger: Zu den Geoponika des Cassianus Bassus. Jahrbücher für Classische Philologie. 129. /1884/.

11. Geoponicon in sermonem syriacum versorum quae supersunt. P. Lagardius edidit. Lipsiae-Londini, 1860.

12. P. de Lagarde: Gesammelte Abhandlungen. Leipzig, 1866.

13. A Baumstark: Lucubrationes Syro-graecae. /Jahrbücher für Klass. Philologie, XXI. Suppl. bd. /1894/.

14. C. Brockelmann: Die armenische Übersetzung der Geoponica. /Byzant. Zeitschrift. V. 1896./

15. G. Pasquali: Doxographica aus Basiliusscholien. /Göttinger Ges. d. Wiss. philol. hist. Kl. 1910./

16. E. Oder: Ein angebliches Bruchstück Demokrits über die Entdeckung unterirdischen Quellen. /Prog /Programm des Friedrichs-Wederschen Gymnasiums

zu Berlin, 1896.

17. E. Meyer: Geschichte der Botanik. Königsberg, 1866. Bd. 1-3.

18. O. Keller: Die antike Tierwelt. Bd. 1-2. Neudr. Hildesheim, 1963.

19. R. Strömberg: Griechische Pflanzennamen. Göteborg, 1940. /Göteborgs Högskolas Arsskrift XLXV. 1940.1./

20. R. Strömberg: Theophrastea. Studien zur Botanischen Begriffsbildung. Göteborg, 1937. /Göteborgs Kungl. Vetenskaps - och Vitterhets - Samhälles Handlingar. 5, A./

21. B. Langkavel: Botanik der späteren Griechen. /Vom 3- bis 13. Jahrhundert./ Berlin, 1866.

22. J. André: Lexique des termes de botaniques en latin. /Paris, 1956./

23. R. Billiard: L'agriculture dans l'antiquité d'apres les Georgiques de Virgile. Paris, 1928.

24. C. Brockelmann: Geschichte der arabischen Literatur. Weimar, 1898. /reimpr. Leiden, 1943./

25. G. Sprenger: Darlegung der Grundsätze, nach denen die syrische Übertragung der griechischen Geoponika gearbeitet worden ist. Göttingen, 1889.

26. Theophrasti historia plantarum. Феофраст. Исследование о растениях. Перев. М. Е. Сергеенко. Москва, 1950.

27. Ученые земледельцы древней Италии. Перев.... М. Е. Сергеенко. Ленинград, 1970.

28. Катон - Марк Порций Катон: Земледелие. Перев., комм. М. Е. Сергеенко. Москва, 1950.

29. М. Е. Сергеенко: Очерки по сельскому хозяйству древней Италии. Москва, 1958.

30. Palladii... Opus agriculturae, de veterinaria medicina, de insitione. Ed. Robert H. Rodgers. Leipzig, 1975.

31. M. Porcius Cato: A földmüvelésről. Latinul és magyarul. Ford., jegyz. Kun József. Bp. 1966.

32. M. Terentius Varro: A mezőgazdaságról. Latinul és magyarul. Ford., jegyz. Kun József. Bp. 1971.

33. K. Krumbacher: Geschichte der byzantinischen Litteratur, München, 1897.

34. E, Bickerman: Chronologie, Leipzig, 1963.

35. F. K. Ginzel: Handbuch der Chronologie. I. Leipzig, 1906. (reimpr. 1958).

36. R. Heim: Incantamenta magica. Jahrbücher für Phil. Suppl. bd. XIX.

Prooimion	p. 250, 256
I.	p. 92, 98, 230, 231
I. 1	p. 149, 205, 247
I. 2	p. 51-52, 56, 57, 58, 239, 240, 260
I. 3	p. 52-56, 57, 68, 239, 240
I. 4	p. 56, 57, 58, 239, 240
I. 5	p. 101, 103, 104, 119, 128, 142, 232, 233, 238, 244, 258
I. 6	p. 144
I. 7	p. 2-3
I. 8	p. 144, 228
I. 9	p. 187
I. 10	p. 205
I. 11	p. 70, 71, 72, 73, 74, 239, 240
I. 12	p. 119, 124, 205
I. 13	p. 76, 198
I. 14	p. 3-5, 37, 102, 104, 213, 228, 233, 246
I. 15	p. 4, 228
I. 16	p. 4-5, 228, 246
II.	p. 214, 224
II. 1	p. 5
II. 2	p. 202
II. 3	p. 128
II. 4	p. 180
II. 5	p. 5.

II. 6	p. 107, 108, 109, 124, 239
II. 7	p. 144
II. 8	p. 98
II. 9	p. 95
II. 10	p. 92, 95, 255
II. 11	p. 144
II. 12	p. 199
II. 13	p. 174, 244
II. 14	p. 119, 128, 192, 193, 214, 234, 244, 247, 275
II. 15	p. 205
II. 16	p. 80, 97, 212, 233
II. 17	p. 80, 93, 97, 128, 129, 131, 212
II. 18	p. 40, 78-79, 91, 97, 101, 103, 104, 112, 232, 233, 238, 212
II. 19	p. 80, 97, 128, 129, 193-194, 212
II. 20	p. 176
II. 21	p. 187, 234, 238, 274
II. 22	p. 149
II. 23	p. 7-8, 193, 202, 245, 274, 276
II. 25	p. 149, 275
II. 26	p. 129, 245
II. 27	p. 199, 275
II. 28	p. 80
II. 29	p. 194, 199, 246
II. 30	p. 105
II. 31	p. 105

II. 32	p. 149, 211, 214, 266
II. 33	p. 129, 170, 211, 214
II. 34	p. 129, 170
II. 35	p. 36, 76, 77, 130-131, 143, 234, 237, 238, 244, 245, 265, 266, 267, 268
II. 36	p. 150, 244
II. 37	p. 102, 150, 244
II. 38	p. 150, 211
II. 39	p. 101, 104, 150, 211, 239, 240
II. 40	p. 188
II. 41	p. 109
II. 42	p. 119, 124, 193, 194
II. 43	p. 180, 239
II. 44	p. 150
II. 45	p. 150
II. 46	p. 150, 92
II. 47	p. 129, 130, 150, 151, 247
II. 48	p. 128, 129, 131
II. 49	p. 202
III.	p. 214, 224, 225, 254, 260, 261
III. 1	p. 6-7, 8, 188, 202, 211, 239, 241
III. 2	p. 5, 6, 211
III. 3	p. 5, 6, 39, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 174, 241
III, 4	p. 5, 6, 211, 241, 247

III. 5	p. 5-6, 7, 207, 211
III. 6	p. 5, 6, 211
III. 7	p. 6, 134, 248
III. 8	p. 6, 134, 248
III. 9	p. 6, 129, 134, 248
III. 10	p. 6, 7, 103, 104-105, 127, 211, 232, 234-235, 238
III. 11.	p. 6, 7, 155, 211, 247
III. 12	p. 6, 7, 8, 211
III. 13	p. 6, 8, 211, 247
III. 14	p. 8
III, 15	p. 8-9
IV.	p. 215, 225,
IV. 1	p. 136-137, 151, 258, 259
IV. 2	p. 80
IV. 3	p. 131, 258
IV. 4	p. 199
IV. 5	p. 199-200
IV. 6	p. 200, 219
IV. 7	p. 82, 109, 110, 152, 211, 246
IV. 8	p. 150, 151-152, 171, 247
IV. 9	p. 180
IV. 10	p. 110
IV. 11	p. 95
IV. 12	p. 132, 133, 143, 152, 199
IV. 13	p. 131, 244, 275
IV. 14	p. 131, 219

IV. 15	p. 99, 132, 228, 229, 246, 266
V.	p. 214, 224, 225, 238
V. 1	p. 69, 153
V. 2	p. 119, 128, 129, 153, 239, 258
V. 3	p. 132, 143, 244, 258, 259
V. 4	p. 111, 143
V. 5	p. 111, 143
V. 6	p. 66, 67, 68, 69, 70, 249, 252, 257, 259, 260
V. 7	p. 144
V. 8	p. 132, 133, 153, 188
V. 9	p. 80, 153, 198
V. 10	p. 92, 95, 198, 244, 245
V. 11	p. 95-96, 182, 202
V. 12	p. 69, 153
V. 13	p. 69, 153, 211
V. 14	p. 132, 133, 143, 170, 192
V. 15	p. 153, 228
V. 16	p. 194
V. 17	p. 153, 205, 239, 258, 259
V. 18	p. 92
V. 19	p. 194, 211
V. 20	p. 92, 194, 211
V. 21	p. 105, 244
V. 22	p. 105, 244
V. 23	p. 176
V. 24	p. 80, 153
V. 25	p. 92, 244, 275

V. 26 p. 92, 244, 275

V. 27 p. 133, 244

V. 28 p. 194, 211, 214

V. 29 p. 119, 180, 211, 214

V. 30 p. 80, 91, 212

V. 31 p. 144, 149 212

V. 32 p. 9. 212

V. 33 p. 96, 97, 101, 104, 232, 235, 238, 247

V. 34 p. 96, 97, 212

V. 35 p. 111, 212

V. 36 p. 70, 212, 249, 252, 259

V. 37 p. 105, 212

V. 38 p. 194, 198, 212

V. 39 p. 195

V. 40 p. 195, 198

V. 41 p. 2o2

V. 42 p. 202

V. 43 p. 111

V. 44 p. 126-127, 144, 235

V. 45 p. 84, 119, 145

V. 46 p. 206

V. 47 p. 174

V. 48 p. 81, 91, 100, 212, 244, 247

V. 49 p. 81, 91, 212, 244

V. 50 p. 111, 112, 117, 244

V. 51 p. 154

V. 52 p. 154

V. 53 p. 93

VI.	p. 224, 225, 238
VI. 1	p. 154, 246
VI. 2	p. 112, 154, 246
VI. 3	p. 92
VI. 4	p. 92
VI. 5	p. 133, 154, 247
VI. 6	p. 133, 154, 212
VI. 7	p. 154, 212, 247
VI. 8	p. 154, 212
VI. 9	p. 203
VI. 10	p. 133
VI. 11	p. 92, 98
VI. 12	p. 98, 145, 207
VI. 13	p. 92
VI. 14	p. 154
VI. 15	p. 154
VI. 16	p. 154, 239, 247
VI. 17	p. 195, 247
VI. 18	p. 133
VI. 19	p. 112, 246
VII.	p. 224, 215, 225, 238, 255, 256
VII. 1	p. 189
VII. 2	p. 189
VII. 3	p. 113, 145, 259
VII. 4	p. 112-113, 244
VII. 5	p. 246
VII. 6	p. 206, 207, 198, 239

VII. 7	p. 155, 239
VII. 8	p. 113
VII. 9	p. 81, 91
VII. 10	p. 181
VII. 11	p. 207
VII. 12	p. 171, 211
VII. 13	p. 105, 244
VII. 14	p. 81, 258
VII. 15	p. 195
VII. 16	p. 200
VII. 17	p. 145
VII. 18	p. 133
VII. 20	p. 176, 211, 245
VII. 21	p. 203, 211
VII. 22	p. 171
VII. 23	p. 181
VII. 24	p. 105, 106, 211
VII. 25	p. 195
VII. 26	p. 98, 211
VII. 27	p. 113, 211
VII. 28	p. 92
VII. 29	p. 81
VII. 30	p. 81
VII. 31	p. 81, 29, 90, 242
VII. 32	p. 113
VII. 33	p. 96
VII. 34	p. 174
VII. 35	p. 195

VII. 36 p. 97
VII. 37 p. 155
VIII. p. 215, 224, 225, 238, 242, 245, 246, 256
VIII. 1 p. 9
VIII. 2 p. 9
VIII. 3 p. 9
VIII. 4 p. 9
VIII. 5 p. 9
VIII. 6 p. 9, 239
VIII. 7 p. 9
VIII. 8 p. 9
VIII. 9 p. 9
VIII. 10 p. 9
VIII. 11 p. 9, 239
VIII. 12 p. 9
VIII. 13 p. 9
VIII. 14 p. 9
VIII. 15 p. 9, 94
VIII. 16 p. 9
VIII. 17 p. 9
VIII. 19 p. 9, 89
VIII. 20 p. 9
VIII. 21 p. 9, 151, 247
VIII. 22 p. 133
VIII. 23 p. 155
VIII. 24 p. 96

VIII. 25	p. 9
VIII. 26	p. 9
VIII. 27	p. 9, 10, 239
VIII. 28	p. 10, 239
VIII. 29	p. 10, 239
VIII. 30	p. 10, 11, 239
VIII. 31	p. 113, 239
VIII. 32	p. 174
VIII. 33	p. 203
VIII. 34	p. 203
VIII. 35	p. 198
VIII. 36	p. 196
VIII. 37	p. 196
VIII. 38	p. 98
VIII. 39	p. 98
VIII. 40	p. 11, 228
VIII. 41	p. 114
VIII. 42	p. 76, 151, 247
IX.	p. 95, 215, 224, 225, 238, 243, 256
IX. 1	p. 11, 26-27, 28, 133
IX. 2	p. 155, 212, 213, 239, 241, 245
IX. 3	p. 155, 212, 239
IX. 4	p. 155, 212, 245
IX. 5	p. 128-129, 132, 133, 134, 143, 212, 248
IX. 6	p. 134, 212

IX. 7	p. 134, 248
IX. 8	p. 81, 134, 189, 248
IX. 9	p. 196, 247, 275
IX. 10	p. 133, 134, 189, 193, 247, 248
IX. 11	p. 133, 134, 174, 248, 277
IX. 12	p. 114, 124
IX. 13	p. 8, 203
IX. 14	p. 81, 170
IX. 15	p. 134, 211
IX. 16	p. 155, 211, 247, 275
IX. 17	p. 181
IX. 18	p. 106
IX. 19	p. 98, 99, 212, 232, 238, 235, 236
IX. 20	p. 145
IX. 21	p. 200, 212
IX. 22	p. 88, 200, 212
IX. 23	p. 87, 88, 201, 212, 226
IX. 24	p. 87, 92, 201, 202, 212, 226
IX. 25	p. 114, 212
IX. 26	p. 106, 212, 247
IX. 27	p. 196, 198, 212
IX. 28	p. 155
IX. 29	p. 155
IX. 30	p. 155
IX. 31	p. 134

IX. 32	p. 134
IX. 33	p. 134
X.	p. 214, 215, 224, 225, 238
X. 1	p. 68, 155, 275
X. 2	p. 66, 67, 68, 69, 70, 155, 174, 192, 252, 247, 260, 261
X. 3	p. 107, 134, 247, 275
X. 4	p. 170, 174, 275, 276
X. 5	p. 114, 143
X. 6	p. 134, 143
X. 7	p. 142, 156, 196
X. 8	p. 92, 142
X. 9	p. 81
X. 10	p. 95, 156, 181, 196, 199
X. 11	p. 141, 145, 247, 248
X. 12	p. 106, 142, 187
X. 13	p. 156
X. 14	p. 90, 114, 115, 124, 135
X. 15	p. 115, 124
X. 16	p. 81
X. 17	p. 93, 135
X. 18	p. 93, 96, 98, 142, 146, 212
X. 19	p. 93, 96, 98, 142, 212
X. 20	p. 141, 145, 146
X. 21	p. 65, 99, 116, 233, 236, 238, 246
X. 22	p. 189, 212, 247, 248
X. 23	p. 146, 149, 212, 248, 275

X. 24 p. 147, 248
X. 25 p. 115, 143, 244, 248
X. 26 p. 135, 143, 248
X. 27 p. 115, 143
X. 28 p. 65, 115, 116, 143, 244, 246
X. 29 p. 125, 140, 141, 156, 240, 244, 247
X. 30 p. 81, 239, 240
X. 31 p. 82, 91, 149, 156, 244, 246
X. 32 p. 82
X. 33 p. 135, 149
X. 34 p. 61, 181, 187, 260, 261
X. 35 p. 82, 83, 117, 233, 235, 238, 240
X. 36 p. 82
X. 37 p. 141,142, 144, 156, 247
X. 38 p. 96, 97, 240
X. 39 p. 176
X. 40 p. 176
X. 41 p. 135, 156, 199, 248
X. 42 p. 156
X. 43 p. 97, 141
X. 44 p. 97
X. 45 p. 135, 143
X. 46 p. 135, 143
X. 47 p. 90, 117, 124, 143

X. 48	p. 117, 143
X. 49	p. 81
X. 50	p. 174
X. 51	p. 117, 170, 212
X. 52	p. 147, 170, 175, 212
X. 53	p. 82
X. 54	p. 82, 181
X. 55	p. 82
X. 56	p. 82
X. 57	p. 82, 156, 212, 236
X. 58	p. 82, 156, 212, 236
X. 59	p. 61, 62, 65, 66, 71, 82, 91, 212, 233, 236, 238, 244
X. 60	p. 82, 90, 117, 124, 212, 236
X. 61	p. 65, 82, 117, 212, 236
X. 62	p. 82, 181, 212, 236
X. 63	p. 107,106, 247
X. 64	p. 107, 244
X. 65	p. 107
X. 66	p. 91, 82, 92, 170, 244
X. 67	p. 117, 143
X. 68	p. 135, 143, 275
X. 69	p. 90,, 91, 97
X. 70	p. 97
X. 71	p. 135

X. 72 p. 93, 97
X. 73 p. 117, 124
X. 74 p. 117
X. 75 p. 156, 266, 275
X. 76 p. 90, 142, 145, 146, 170, 199, 202
X. 77 p. 135
X. 78 p. 175, 275
X. 79 p. 117, 246
X. 80 p. 117, 246
X. 81 p. 203
X. 82 p. 82, 83, 117, 235
X. 83 p. 207, 244
X. 84 p. 142, 181
X. 85 p. 93, 211
X. 86 p. 211
X. 87 p. 29, 142, 144, 196, 245
X. 88 p. 189, 193, 258
X. 89 p. 78-79, 112, 117
X. 90 p. 142, 144, 146, 156
XI. p. 36, 224, 225, 238, 243, 245, 246
XI. 1 p. 11
XI. 2 p. 11, 12, 13, 27, 33, 239, 242
XI. 3 p. 149, 189, 192
XI. 4 p. 13, 14, 27, 28, 239
XI. 5 p. 120, 135

XI. 6	p. 15
XI. 7	p. 156
XI. 8	p. 156
XI. 9	p. 156
XI. 10	p. 15, 239
XI. 11	p. 15
XI. 12	p. 15, 16, 239, 240
XI. 13	p. 16, 30, 120, 239
XI. 14	p. 16, 240
XI. 15	p. 16, 17, 239
XI. 16	p. 17, 121, 124
XI. 17	p. 17, 27
XI. 18	p. 135,121, 170, 208
XI. 19	p. 18
XI. 20	p. 93, 170, 245
XI. 21	p. 175
XI. 22	p. 18, 19, 28, 239
XI. 23	p. 202
XI. 24	p. 19, 20, 239
XI. 25	p. 135
XI. 26	p. 149, 156
XI. 27	p. 20
XI. 28	p. 196, 239
XI. 29	p. 20, 239
XI. 30	p. 20, 107
XI. 47	p. 239
XII.	p. 215, 224, 225, 238, 242, 245

XII. 1	p. 20, 21, 238, 248, 249, 260
XII. 2	p. 156
XII. 3	p. 135, 245
XII. 4	p. 135, 245, 274
XII. 5	p. 97
XII. 6	p. 117
XII. 7	p. 93, 112
XII. 8	p. 99, 100, 231, 233, 237, 244, 245
XII. 9	p. 143, 147
XII. 10	p. 171
XII. 11	p. 83
XII. 12	p. 94, 98, 107
XII. 13	p. 76, 77, 156, 239, 241, 265, 267
XII. 14	p. 65, 135
XII. 15	p. 107, 197, 248, 267
XII. 16	p. 30-31, 33, 34, 35, 36, 203, 205, 242, 245, 246
XII. 17	p. 31, 34, 35, 36, 95, 96, 181, 182, 239, 242, 265
XII. 18	p. 135
XII. 19	p. 189, 190, 212, 233, 237
XII. 20	p. 65, 158, 203, 233, 237, 238
XII. 21	p. 158

XII. 22	p. 148, 158, 159, 160, 233, 212, 237, 238, 265, 267
XII. 23	p. 160, 197, 219, 247, 265, 267
XII. 24	p. 161
XII. 25	p. 161, 162, 233, 237, 238
XII. 26	p. 161, 162, 171, 239, 265
XII. 27	p. 161, 162, 239
XII. 28	p. 135
XII. 29	p. 93, 160, 197, 199, 233, 237, 238, 246, 247, 248
XII. 30	p. 21, 23, 233, 237, 238, 265
XII. 31	p. 23, 24, 25, 239
XII. 32	p. 182
XII. 33	p. 175
XII. 34	p. 25, 239
XII. 35	p. 107
XII. 36	p. 93, 97, 245, 246
XII. 37	p. 97
XII. 38	p. 83
XII. 39	p. 203
XII. 40	p. 182
XII. 41	p. 202

XIII. p. 214, 224, 225, 238, 242, 243, 244, 245, 264
XIII. 1 p. 118, 143, 147, 179, 244, 246, 247
XIII. 2 p. 135, 143
XIII. 3 p. 83
XIII. 4 p. 94, 141, 179, 182, 202, 218, 239
XIII. 5 p. 100, 101, 179, 236, 259
XII. 6 p. 83, 122, 197, 199
XII. 7 p. 179, 182, 244
XII. 8 p. 82, 90, 102, 104, 118, 121, 122, 162, 170, 179, 202, 208, 239
XIII. 9 p. 38, 102, 104, 124, 125, 121, 122, 147, 149, 159, 170, 202, 208, 239, 246
XIII. 10 p. 89, 90, 118, 179, 183, 185, 194, 212, 219, 239, 247
XIII. 11 p. 118, 177, 178, 179, 212, 239
XIII. 12 p. 84, 94, 97, 98, 176, 177, 178, 212, 239
XIII. 13 p. 76, 83, 178, 212, 242
XIII. 14 p. 122, 136, 135, 143, 170, 177, 178, 179, 212, 239, 244, 245
XIII. 15 p. 94, 144, 178, 179, 239

XIII. 16	p. 58, 60, 64, 178, 179, 207, 233, 237, 238, 244
XIII. 17	p. 93, 97
XIII. 18	p. 83
XIII. 23	p. 161
XIII. 28	p. 225
XIII. 31	p. 225
XIII. 33	p. 225
XIII. 34	p. 225
XIII. 35	p. 225
XIII. 36	p. 225
XIII. 37	p. 225
XIII. 38	p. 225
XIII. 39	p. 225
XIII. 40	p. 225
XIII. 41	p. 225
XIII. 42	p. 225
XIII. 43	p. 225
XIII. 44	p. 225
XIII. 45	p. 225
XIII. 46	p. 225
XIII. 53	p. 97
XIII. 62	p. 224
XIII. 65	p. 224
XIII. 66	p. 224
XIII. 69	p. 224
XIII. 70	p. 224

XIV. p. 215, 224, 225, 238, 243, 246
XIV. 1 p. 123, 162, 239, 244
XIV. 2 p. 127, 137, 239
XIV. 3 p. 127, 137, 228, 229
XIV. 4 p. 25, 154, 228, 239
XIV. 5 p. 118, 124, 258
XIV. 6 p. 190, 186, 239
XIV. 7 p. 163, 165, 239, 247
XIV. 8 p. 115, 118, 143
XIV. 9 p. 83, 122, 137, 143, 239, 197
XIV. 10 p. 83
XIV. 11 p. 164, 175, 179, 239
XIV. 12 p. 175
XIV. 13 p. 97
XIV. 14 p. 179
XIV. 15 p. 83, 122, 197
XIV. 16 p. 163, 165, 239
XIV. 17 p. 186, 239, 247
XIV. 18 p. 138, 239, 247
XIV. 19 p. 203, 247
XIV. 20 p. 13, 97
XIV. 21 p. 60, 93, 97
XIV. 22 p. 190, 219, m239
XIV. 23 p. 138
XIV. 24 p. 138
XIV. 25 p. 175
XIV. 26 p. 58, 59, 60, 239
XV. p. 215, 225, 238, 243

XV. 1	p. 27-28, 31, 32, 34, 38, 39, 40, 37, 60, 62-63, 64, 84, 90, 94, 102, 104, 121, 148, 179, 193, 194, 180, 207, 239, 241, 246
XV, 2	
XV. 2	p. 30, 122, 123, 138, 139, 165, 205, 233, 237, 238, 245, 247
XV. 3	p. 143, 239, 241
XV. 4	p. 30, 139, 245
XV. 5	p. 139, 239, 245
XV. 6	p. 212
XV. 7	p. 123, 148, 149, 212, 233, 237, 238, 245
XV. 8	p. 175, 212
XV. 9	p. 64, 118, 239
XV. 10	p. 186, 246
XV. 13	p. 97
XV. 19	p. 96
XV. 22	p. 149
XV. 23	p. 123
XVI.	p.215, 220, 225, 232, 238, 243, 248
XVI. 1	p. 40-44, 46, 51, 45, 239, 240, 246, 247
XVI. 2	
XVI. 2	p. 37, 76, 239
XVI. 3	p. 45, 46, 219, 227, 239, 240
XVI. 4	p. 46-47, 51, 219, 212, 225, 226
XVI. 5	p. 47-48, 51, 212, 219, 225, 226, 230, 231
XVI.6	p. 48, 51, 212, 219, 225

XVI. 7	p. 48, 51, 212, 219, 225, 279
XVI. 8	p. 48, 51, 212, 219, 225
XVI. 9	p. 51, 74, 212, 219, 225, 226
XVI. 10	p. 74, 75, 212, 219, 225, 226, 231, 247
XVI. 11	p. 75, 212, 219, 225, 279
XVI. 12	p. 77, 230
XVI. 13	p. 77, 212, 219, 225, 228, 230
XVI. 14	p. 77, 212, 219, 225, 226, 230
XVI. 15	p. 77, 149, 230
XVI. 16	p. 77, 219, 225, 226, 230
XVI. 17	p. 76
XVI. 18	p. 76, 219, 225
XVI. 19	p. 48, 212, 225
XVI. 20	p. 75, 219, 212, 225, 226
XVI. 21	p. 48-50, 51, 219, 225, 226
XVI. 22	p. 141, 260
XVII.	p. 215, 225, 238, 243, 245, 246
XVII. 1	p. 166, 212, 213, 233, 238
XVII. 2	p. 166, 168, 239
XVII. 3	p. 140, 143, 212, 213
XVII. 4	p. 119, 143, 248
XVII. 5	p. 192, 212, 213
XVII. 6	p. 83, 84, 89, 91, 212, 213, 233, 237, 277
XVII. 7	p. 197, 212, 213
XVII. 8	p. 197, 212, 213, 228, 229,233, 238
XVII. 9	p. 119
XVII. 10	p. 203, 239
XVII. 11	p. 84, 208
XVII. 12	p. 198, 212

XVII. 13 p. 186, 212
XVII. 14 p. 123, 186, 239, 240
XVII. 15 p. 25, 212
XVII. 16 p. 25, 212
XVII. 17 p. 25
XVII. 18 p. 25, 212
XVII. 19 p. 25, 212
XVII. 20 p. 140, 212
XVII. 21 p. 25, 212
XVII. 22 p. 25, 212
XVII. 23 p. 167, 212
XVII. 24 p. 25, 212
XVII. 25 p. 25, 26, 212
XVII. 27 p. 25, 212
XVII. 28 p. 25, 212
XVII. 29 p. 25, 26, 212
XVIII. p. 217, 225, 238, 243
XVIII. 1 p. 94, 167, 213, 233, 238
XVIII. 2 p. 213
XVIII. 3 p. 140, 141, 143, 213, 238
XVIII. 4 p. 84
XVIII. 5 p. 84
XVIII. 6 p. 119, 143
XVIII. 7 p. 141, 143, 247
XVIII. 8 p. 82, 141, 143, 176, 245
XVIII. 9 p. 168, 208, 239
XVIII. 10 p. 168
XVIII. 11 p. 192, 246
XVIII. 12 p. 84
XVIII. 13 p. 176, 245

XVIII. 15	p. 141, 212
XVIII. 16	p. 141, 212
XVIII. 17	p. 93, 94, 97, 212, 233, 238, 247
XVIII. 18	p. 94, 97, 98, 212
XVIII. 19	p. 97
XVIII. 20	p. 97
XVIII. 21	p. 186
XIX.	p. 225, 243
XIX. 1	p. 204, 239
XIX. 2	p. 171, 239
XIX. 3	p. 78, 230, 247
XIX. 4	p. 119
XIX. 5	p. 78
XIX. 6	p. 168
XIX. 7	p. 124, 143, 144, 141, 247
XIX. 8	p. 119, 143, 144
XIX. 9	p. 141
XX.	p. 225, 243
XX. 1	p. 170
XX. 2	p. 75
XX. 3	p. 141, 143
XX. 4	p. 119, 143
XX. 5	p. 26, 192
XX. 6	p. 29, 124, 187, 202, 245, 246, 262
XX. 7	p. 202, 228
XX. 11 - 17	p. 26

XX. 18	p. 258
XX. 19-35	p. 26
XX. 36	p. 246
XX. 37-45	p. 26
XX. 46	p. 26, 259